

Митіна любов

Іван Бунін

Митіна любов

Переклад Олександра Грязнова

I

В Москві останній щасливий день Миті був дев'ятого березня. Так, принаймні, здавалось йому.

Вони з Катєю йшли о дванадцятій ранку вгору Тверським бульваром. Зима раптово поступилася весні, на сонці було майже жарко. Ніби й справді прилетіли жайворони і принесли з собою тепло, радість. Все було мокре, все тануло, з будинків крапало, двірники сколювали лід з тротуарів, скидали липкий сніг з дахів, всюди було багатолюдно, збуджено. Високі хмарки розходились тонким білим димом, зливаючись з небом, що волого синіло. Вдалині у благосній задумі підносився Пушкін, сяяв Страсний монастир. Але краще за все було те, що Катя, в цей день особливо гарненька, вся дихала щиросердністю і близькістю, часто з дитячою довірливістю брала Митю під руку і знизу зазірала в обличчя йому, щасливому навіть немов би трішки пихато, який крокував так широко, що вона ледве встигала за ним.

Біля Пушкіна вона несподівано сказала:

— Як ти смішно, з якоюсь милою хлопчачою незграбністю розтягуєш свій великий рот, коли смієшся. Не ображайся, саме за цю посмішку я і люблю тебе. Та от іще за твої візантійські очі...

Намагаючись не посміхнутися, пересилюючи і таємне задоволення і легеньку образу, Митя по-дружньому відповів, дивлячись на пам'ятник, що тепер вже високо піднісся над ними:

— Що ж до хлоп'яцтва, то ми в цьому, здається, недалеко пішли один від одного. А на візантійця я схожий так само, як ти на китайську імператрицю. Ви всі просто схиблені на цих Візантіях, Відродженнях... Не розумію я твоєї матері!

— Що ж, ти б на її місці замкнув мене в терему? – спитала Катя.

— Не в терему, а просто на поріг не пускав би всю цю начебто артистичну богему, всіх цих майбутніх знаменитостей із студій і консерваторій, із театральних шкіл, — відповів Митя, продовжуючи намагатися бути спокійним і приязно-недбалим. — Ти ж сама мені говорила, що Буковецький вже запрошував тебе вечеряти в Стрельну, а Єгоров пропонував ліпити тебе голу, у вигляді якоїсь помираючої морської хвилі, і ти, звичайно, дуже потішена такою честю.

— Я все одно навіть задля тебе не відмовлюсь від мистецтва, — сказала Катя. — Можливо, я і гидка, як ти часто кажеш, — сказала вона, хоч Митя ніколи не говорив їй цього, — може, я зіпсована, але бери мене таку, якою я є. І не будемо сваритися,

перестань ти мене ревнувати хоч нині, в такий чудовий день! – Як ти не розумієш, що ти для мене все-таки кращий за усіх, єдиний? – неголосно і настійливо спитала вона, вже з вдаваною спокусливістю зазираючи йому в очі, і задумливо, повільно продекламувала:

Між нами давня таємниця,

Душа душі дала кільце...

Це останнє, ці вірші вже зовсім боляче вразили Митю. Взагалі, багато що навіть у цей день було неприємним і болючим. Неприємним був жарт відносно хлопчачої незграбності: подібні жарти він чув від Каті вже не вперше, і вони були не випадкові, — Катя нерідко показувала себе то в тому, то в іншому більш дорослою, ніж він, нерідко (і мимоволі, тобто цілком природно) виявляла свою перевагу над ним, і він болісно сприймав це, як ознаку якоїсь її таємної порочної досвідченості. Неприємним було "все-таки" ("ти все-таки для мене кращий за усіх") і те, що це було сказане чомусь раптово притишеним голосом, особливо ж неприємні були вірші, їх манірне читання. Однак навіть вірші і це читання, тобто те, що більш за все нагадувало Миті середовище, яке віднімало у нього Катю, збуджувало його ненависть і ревності, він витримав порівняно легко в цей щасливий день дев'ятого березня, його останній щасливий день в Москві, як часто здавалось йому потім.

В цей день, на зворотному шляху з Кузнецького мосту, де Катя купила у Ціммермана декілька речей Скрябіна, вона між іншим заговорила про його, Митіну, матір і сказала, сміючись:

— Ти не можеш собі уявити, як я завчасно боюсь її!

Чомусь жодного разу за час їх любові не торкались вони питання про майбутнє, про те, чим закінчиться їх любов. І от раптом Катя заговорила про його маму і заговорила так, ніби само собою розумілося, що мама – її майбутня свекруха.

II

Потім усе йшло ніби як завжди. Митя проводжав Катю в студію Художнього театру, на концерти, на літературні вечори або сидів у неї на Кислівці і засиджувався до другої години ночі, користуючись дивною свободою, яку давала їй мати, нарум'янена пані з малиновим волоссям, що завжди курила, мила, добра жінка (яка давно жила окремо від чоловіка, що мав другу сім'ю). Забігала і Катя до Миті, у його студентські номери на Молчановці, і побачення їх, як і раніше, майже цілком проходили в тяжкому дурмані цілунків. Але Миті вперто здавалося, що раптом почалося щось страшне, що щось змінилося, стало змінюватися у Каті.

Швидко пролетів той незабутній легкий час, коли вони тільки-но зустрілись, коли вони, ледь познайомившись, раптом відчували, що їм найцікавіше говорити (хоч з ранку до вечора) тільки одне з одним, — коли Митя так несподівано опинився в тому казковому світі любові, якого він потайки чекав з дитинства, з отрочтва. Цим часом був грудень, — морозний, погожий, що день за днем прикрашав Москву густою памороззю і мутно-червоною кулею низького сонця. Січень, лютий закружляли Митіну любов вихором безперервного щастя, яке вже ніби здійснилося чи, в крайньому разі, ось-ось

готове здійснитися. Але вже і тоді щось стало (і все частіше й частіше) бентежити, отруювати це щастя. Вже і тоді нерідко здавалося, що є нібито дві Каті: одна та, яку з першої хвилини свого знайомства з нею став настійливо бажати, вимагати Митя, а інша – справжня, звичайна, що болісно не співпадала з першою. І все ж нічого подібного до теперішнього не відчував Митя тоді.

Все можна було пояснити. Почались весняні жіночі турботи, купівлі, замовлення, нескінченні переробки то того, то іншого, і Каті дійсно доводилось часто бувати з матір'ю у кравчинь; крім того, у неї попереду був іспит у тій приватній театральній школі, де вчилась вона. Тому цілком природною могла бути її стурбованість, неуважність. І так Митя щохвилини і розраджував себе. Та розради не допомагали – те, що говорило недовірливе серце всупереч їм, було сильніше і підтверджувалось все очевидніше: внутрішня неуважність Каті до нього все зростала, а разом з тим росла і його недовіра, його ревності. Директор театральної школи крутив Каті голову похвалами, і вона не могла стриматись, розповідала Миті про ці похвали. Директор сказав їй: "Ти гордість моєї школи", — він усім своїм ученицям говорив "ти" — і, окрім загальних занять, став займатися з нею ще й окремо, щоб особливо похвалитися нею на іспитах. Було також відомо, що він розбещував учениць, кожне літо забирав яку-небудь з собою на Кавказ, в Фінляндію, за кордон. І Миті стало приходити в голову, що тепер директор має наміри щодо Каті, яка, хоч і не винна у цьому, все-таки, напевне, це відчуває, розуміє і через це вже нібито знаходиться з ним у мерзенних, злочинних стосунках. І думка ця мучила тим більше, що занадто очевидним було зменшення уваги Каті.

Здавалось, що взагалі щось стало відвертати її від нього. Він не міг спокійно думати про директора. Та що директор! Здавалось, що взагалі над любов'ю Каті почали брати гору якісь інші інтереси. До кого, до чого? Митя не знав, він ревнував Катю до всіх, до всього, головне, до того загального, уявленого ним, чим потайки від нього вже буцімто почала жити вона. Йому здавалось, що її непереборно тягне кудись геть від нього і, можливо, до чогось такого, про що навіть і подумати страшно.

Раз Катя, напівжартома, сказала йому в присутності матері:

— Ви, Митю, взагалі розмірковуєте про жінок за Домостроем. Із вас вийде справжній Отелло. От вже ніколи б не закохалась у вас і не пішла за вас заміж!

Мати заперечила:

— А я не уявляю собі кохання без ревності. Хто не ревнує, той, по-моєму, не любить.

— Ні, мамо, — сказала Катя зі своєю постійною схильністю повторювати чужі слова, — ревності це неповага до того, кого любиш. Отже, мене не люблять, якщо мені не вірять, — сказала вона, навмисне не дивлячись на Митю.

— А по-моєму, — заперечила мати, — ревності і являються любов'ю. Я навіть це десь читала. Там це було дуже добре доведено і навіть з прикладами із Біблії, де сам бог називається ревнителем і месником...

Що ж до Митіної любові, то вона тепер майже повністю виражалася тільки в

ревнощах. І ревності ці були не прості, а якісь, як йому здавалось, особливі. Вони з Катєю ще не переступили останньої межі близькості, хоч дозволяли собі у ті години, коли лишалися одні, занадто багато. І тепер, у ці години, Катя була ще пристрасніша, ніж раніше. Але тепер і це стало здаватися підозрілим і збуджувало часом жахливе відчуття. Всі почуття, з яких складалися його ревності, були жахливими, але серед них було одне, жахливіше за всіх, яке Митя ніяк не вмів, не міг визначити і навіть зрозуміти. Воно полягало в тому, що ті вияви пристрасті, те саме, що було таким блаженним і солодким, вищим і прекраснішим за все у світі стосовно них, Миті і Каті, ставало невимовно мерзенним і навіть здавалось чимось протиприродним, коли Митя думав про Катю і про іншого чоловіка. Тоді Катя збуджувала в ньому гостру ненависть. Все, що наодинці робив з нею він сам, було сповнене для нього райської втіхи і цнотливості. Та як тільки він уявляв собі когось іншого на своєму місці, все миттєво змінювалось, — все оберталось на щось безсоромне, що збуджувало жагу задушити Катю і, перш за все, саме її, а не уявного суперника.

III

В день іспиту Каті, який відбувся, нарешті (на шостому тижні посту), нібито цілком підтвердилася вся правота Митіних мук.

Тут Катя вже зовсім не бачила, не помічала його, була вся чужа, вся публічна.

Вона мала великий успіх. Вона була у всьому білому, як наречена, і хвилювання робило її чарівною. Їй дружно і гаряче плескали, і директор, самовдоволений актор з незворушними і печальними очима, що сидів у першому ряду, тільки задля зайвої гордості робив їй іноді зауваження, промовляючи неголосно, але якимось так, що було чути на всю залу і звучало нестерпно.

— Менше читай, — говорив він вагомо, спокійно і так владно, ніби Катя була його повною власністю. — Не грай, а переживай, — говорив він виразно.

І це було нестерпно. Та нестерпним було і саме читання, яке викликало оплески. Катя горіла гарячим рум'янцем, збентеженням, голосок її іноді зривався, подиху не вистачало, і це було зворушливо, чарівно. Але читала вона з тою банальною співучістю, фальшю і дурницею в кожному звуку, які вважались вищим мистецтвом читання в тому ненависному для Миті середовищі, в якому вже усіма помислами своїми жила Катя: вона не говорила, а весь час вигукувала з якоюсь надокучливою млосною пристрасністю, з недоречною, нічим не обґрунтованою в своїй настійливості мольбою, і Митя не знав, куди подіти очі від сорому за неї. Жахливіша за все була та суміш ангельської чистоти і порочності, яка була в ній, в її розпашілому личку, в її білій сукні, яка на естраді здавалась коротшою, оскільки усі, що сиділи в залі, дивились на Катю знизу, в її білих туфельках і в обтягнутих шовковими білими панчохами ногах. "Девушка пела в церковном хоре", — з вдаваною, надмірною наївністю читала Катя про якусь нібито ангельськи-цнотливу дівчину. І Митя відчував і загострену близькість до Каті, — як завжди це відчуваєш в натовпі до того, кого любиш, — і злу ворожість, відчував і гордість нею, усвідомлення, що все ж таки йому належить вона, і разом з тим біль, який розривав серце: ні, вже не належить!

Після іспиту були знову щасливі дні. Але Митя уже не вірив їм з тою легкістю, як перше. Катя, згадуючи іспит, говорила:

— Який ти дурненький! Хіба ти не відчував, що я і читала так добре тільки для тебе одного!

Та він не міг забути, що відчував він на іспиті, і не міг зізнатися, що ці почуття і тепер не полишали його. Відчувала його таємні почуття і Катя і одного разу, під час сварки, вигукнула:

— Не розумію, за що ти любиш мене, якщо, по-твоєму, все так погано в мені! І чого ти, нарешті, хочеш від мене?

Та він і сам не розумів, за що він любив її, хоч відчував, що любов його не тільки не зменшується, але все зростає разом з тою ревнивою боротьбою, яку він вів з кимось, з чимось через неї, через цю любов, через напруження її сил і все зростаючої вимогливості.

— Ти любиш тільки моє тіло, а не душу! – гірко сказала якось Катя.

Знову це були чийсь чужі, театральні слова, але вони, при всій їх безглуздісті і заяложеності, теж торкалися чогось болісно-нез'ясованого. Він не знав, за що любив, не міг точно сказати, чого бажав... Що це означає взагалі – любити? Відповісти на це було тим більше неможливо, що ні в тому, що чув Митя про любов, ні в тому, що він читав про неї, не було жодного слова, яке б точно визначало її. У книгах і в житті всі немов би раз і назавжди домовились говорити або тільки про якусь майже безплотну любов, або тільки про те, що називається пристрастю, чуттєвістю. Його ж любов була не схожа ні на те, ні на інше. Що відчував він до неї? Те, що називається любов'ю, чи те, що називається пристрастю? Душа Каті чи тіло доводило його майже до неприємності, до якогось передсмертного блаженства, коли він розстібав її кофточку і цілував її груди, райськи-чудові й незаймані, відкриті з вражаючою душею покірністю і безсоромністю найчистішої цнотливості?

IV

Вона все більше змінювалась. Успіх на іспиті багато значив. І все-таки були на те і якісь інші причини.

Якось відразу з настанням весни перетворилася Катя нібито у якусь молоденьку чепурну світську даму, що все кудись поспішає. Миті тепер просто соромно було за свій темний коридор, коли вона приїжджала, — тепер вона не приходила, а завжди приїжджала, — коли вона, шурхочучи шовком, швидко йшла цим коридором, спустивши на личко вуальку. Тепер вона була незмінно ніжна з ним, але незмінно запізнювалась і скорочувала побачення, кажучи, що їй знову треба їхати з мамою до кравчині.

— Розумієш, франтимо відчайдушно! – говорила вона кругло, весело й здивовано зблискуючи очима, відмінно розуміючи, що Митя не вірить їй, і все-таки говорячи, оскільки говорити тепер стало зовсім ні про що.

І капелюшка вона тепер майже ніколи не знімала, і парасольку не випускала з рук, сидячи оддалік на ліжку Миті і зводячи його з розуму своїми литками, обтягнутими

шовковими панчохами. А перед тим, як поїхати і сказати, що нині ввечері її знову не буде дома, — знову потрібно до когось з мамою! — вона незмінно виконувала одне й те саме, з відвертою метою одурити його, нагородити за всі його "дурні", як вона висловлювалась, муки: вдавано-зłodійськи глянувши на двері, схоплювалась з ліжка і, тернувши стегнами по його ногах, говорила пошепки: — Ну, цілуй же мене!

V

І в кінці квітня Митя, нарешті, вирішив дати собі відпочинок і поїхати у село. Він зовсім замучив і себе і Катю, і мука ця була ще нестерпнішою від того, що нібито не було ніяких причин для неї: що справді трапилося, в чому винна Катя? І одного разу Катя, з твердістю відчаю, сказала йому:

— Так, їдь, їдь, я більше не маю сили! Нам треба тимчасово розлучитися, з'ясувати наші стосунки. Ти став таким худим, що мама переконана, що в тебе сухоти. Я більше не можу!

І від'їзд Миті було вирішено. Та від'їжджав Митя, на своє велике здивування, хоч і не пам'ятаючи себе від горя, все-таки майже щасливий. Як тільки від'їзд був вирішений, несподівано повернулося все колишнє. Адже він все-таки пристрасно не хотів вірити нічому тому жахливому, що ні вдень, ні вночі не давало йому спокою. І достатньо було щонайменшої зміни в Каті, щоб знову все змінилось в його очах. А Катя знову стала ніжна і пристрасна вже без будь-якої облуди, — він відчував це з безпомилковою чутливістю ревливих натур, — і знову він став сидіти у неї до другої години ночі, і знову було про що говорити, і чим ближчим робився від'їзд, тим все безглуздішою здавалась розлука, необхідність "з'ясовувати стосунки". Одного разу Катя навіть заплакала, — а вона ніколи не плакала, — і ці сльози раптом зробили її страшно рідною йому, пройняли його почуттям гострого жалю і немов би якоїсь вини перед нею.

Мати Каті на початку червня від'їжджала на все літо в Крим і забирала її з собою. Вирішили зустрітися у Місхорі. Митя теж повинен був приїхати в Місхор.

І він збирався, готувався до від'їзду, ходив по Москві в тому дивному сп'янінні, яке буває, коли людина ще бадьоро тримається на ногах, але вже хвора якоюсь важкою хворобою. Він був хворобливо, п'яно нещасним і разом з тим хворобливо щасливим, розчуленим поверненням близькості Каті, її турботливості до нього, — вона навіть ходила з ним купувати дорожні ремені, ніби вона була його наречена або дружина, — і взагалі поверненням майже всього того, що нагадувало перший час їх любові. І так само сприймав він усе, що його оточувало, — будинки, вулиці, людей, що йшли чи їхали по них, погоду, яка весь час по-весняному хмурилася, запах пилу і дощу, церковний запах тополь, що розпустилися за парканами у провулках: все говорило про гіркоту розлуки і про солодкі надії на літо, на зустріч в Криму, де вже ніщо не буде заважати і все здійсниться (хоч він і не знав, що саме все).

У день від'їзду зайшов попрощатися Протасов. Серед гімназистів старших класів, серед студентів нерідко зустрічаються юнаки, що засвоїли собі манеру триматися з доброзичливо-похмурою насмішкватістю, з виглядом людини, яка старша,

досвідченіша за усіх на світі. Таким був і Протасов, один із найближчих приятелів Миті, єдиний справжній друг його, який знав, незважаючи на скритність і мовчазність Миті, всі таємниці його любові. Він дивився, як Митя обв'язував валізу, бачив, як тряслися в нього руки, потім з печальною мудрістю усміхнувся і сказав:

— Ви чисто діти, господи прости! А між іншим, люб'язний мій Вертере із Тамбова, пора б вам зрозуміти, що Катя є перш за все типове жіноче ество і що сам поліцейстер нічого з цим не вдіє. Ти, ество чоловіче, лізеш на стіну, пред'являєш до неї найвищі вимоги інстинкту продовження роду, і, звичайно, усе це цілковито законне, навіть в деякій мірі священне. Тіло твоє є вищий розум, як справедливо зауважив герр Ніцше. Але законне і те, що ти на цьому священному шляху можеш зламати собі шию. Адже є особини в тваринному світі, яким навіть по штату належить платити ціною власного існування за свій перший і останній любовний акт. Але оскільки для тебе цей штат, напевне, не такий вже обов'язковий, то дивись пильно, побережи себе. Взагалі, не поспішай. "Юнкер Шміт, повір на слово, вернеться ще літо!" Світ не зійшовся на Каті клином. Бачу за твоїми зусиллями задушити валізу, що ти з цим зовсім не згоден, що цей клин тобі вельми милий. Ну, пробач за непрошену пораду – і хай береже тебе Микола угодник з усіма прісними його!

А коли Протасов, потиснувши Миті руку, пішов, Митя, затягуючи ремнями подушку і ковдру, почув крізь відчинене у двір вікно, як заgrimів, пробуючи голос, студент, що жив навпроти, учився співам і вправлявся з ранку до вечора – заспівав "Азру". Тоді Митя заспішив з ремнями, недбало зашчепив їх, схопив картуз і пішов на Кислівку, — попрощатися з матір'ю Каті. Мотив і слова пісні, яку заспівав студент, так нав'язливо звучали і повторювалися в ньому, що він не бачив ні вулиць, ні зустрічних, ішов іще п'яніший, ніж ходив усі останні дні. Справді було схоже на те, що світ зійшовся клином, що юнкер Шміт із пістолета хоче застрелитись! Ну, що ж, зійшовся так зійшовся, думав він і знову повертався до пісні про те, як, гуляючи садом і "сяючи красою", зустріла дочка султана в саду чорного невільника, який стояв біля фонтана "блідіший смерті", і як спитала вона його, хто він і звідки, і як відповів він їй, почавши зловісно, але смиренно з похмурою простотою:

Магометом я зовуся... —

і закінчивши палким і трагічним зойком:

— Я із роду бідних Азрів,

Що вмирають, закохавшись!

Катя одягалася, щоб їхати на вокзал проводити його, і ласкаво крикнула йому із своєї кімнати, — із кімнати, де він провів стільки незабутніх годин! – що вона приїде перед першим дзвінком. Мила, добра жінка з малиновим волоссям сиділа одна, курила і дуже печально поглянула на нього, — вона, напевно, все давно розуміла, про все здогадувалась. Він, весь червоний, з внутрішнім трепетом поцілував її ніжну і кволу руку, по-синівськи схиливши голову, і вона з материнською ласкою кілька раз поцілувала його у скроню і перехрестила.

— Ех, милий, — з несмілою посмішкою сказала вона слова Грибоедова, — сміючись

живіть! Ну, Христос із вами, їдьте, їдьте...

VI

Зробивши все те останнє, що потрібно було зробити в номерах, поклавши свої речі у криву візникову прольотку з допомогою коридорного, він нарешті незграбно усівся коло них, рушив і відразу ж відчув те особливе, що охоплює при від'їзді, — закінчений (і назавжди) певний строк життя! — і разом з тим раптове полегшення, надію на початок чогось нового. Він трохи заспокоївся і бадьоріше, немов би новими очима став дивитись навкруг. Кінець, прощай Москва і все, що пережите в ній! Накрапувало, хмурилось, в провулках було порожньо, бруківка була темна і виблискувала, немов залізна, будинки стояли невеселі, брудні. Візник їхав страшенно повільно, раз-у-раз примушуючи Митю відвертатися і намагатися не дихати. Проїхали Кремль, потім Покровку і знову звернули в провулки, де в садах хрипко горлали на дощ і вечір ворони, а все ж була весна, весняний запах повітря. Та от нарешті доїхали, і Митя бігом кинувся за носієм людним вокзалом на перон, потім на третю колію, де вже був готовий довгий і важкий курський поїзд. І з усього великого і потворного натовпу, що оточував поїзд, з-за усіх носіїв, які з гуркотом і попереджувальними криками котили візки з речами, він миттєво вирізнув, побачив те, що, "сяючи своєю красою", самотньо стояло вдалині і здавалось зовсім особливою істотою не тільки в цьому натовпі, але і в усьому світі. Вже продзвенів перший дзвінок, — цього разу запізнився він, а не Катя. Вона зворушливо приїхала раніше за нього, вона його чекала і кинулась до нього знову з турботливістю дружини чи нареченої:

— Милий, займай скоріше місце! Зараз другий дзвінок!

А після другого дзвінка вона ще зворушливіше стояла на платформі, дивлячись знизу на нього, що стирчав у дверях вагону третього класу, вже вщерть заповненого і вонючого. Все в ній було чудове, — її миле, гарненьке личко, її невеличка фігурка, її свіжість, молодість, де жіночість ще змішувалась з дитячістю, її підняті вгору сяючі очі, її голубий скромний капелюшок, у вигинах якого було якесь витончене завзяття, і навіть її темно-сірий костюм, в якому Митя з обожнюванням відчував навіть матерію і шовк підкладки. Він стояв худий, недоладний; в дорогу він одягнув високі грубі чоботи і стару куртку, гудзики якої були витерті і червоніли міддю. І все-таки Катя дивилась на нього справді люблячим і печальним поглядом. Третій дзвінок так несподівано і різко вдарив по серцю, що Митя кинувся зі східців вагону як безумний і так само безумно, з жахом кинулась йому назустріч Катя. Він припав до її рукавички і, скочивши назад, у вагон, крізь сльози замахав їй картузом з несамовитим запалом, а вона підхопила рукою спідничку і попливла разом з платформою назад, все ще не зводячи з нього піднятого погляду. Вона пливла все скоріше, вітер все сильніше шарпав волосся Миті, що висунувся з вікна, а паровоз розганявся все прудкіше, все безпощадніше, зухвалим ревом вимагаючи собі шляху, — і раптом ніби зірвало і її і кінець платформи...

VII

Давно настали довгі весняні сутінки, темні від дощових хмар, важкий вагон гуркотів у голому і прохолодному полі, — в полях весна була ще рання, — йшли

кондуктори по коридору вагона, перевіряючи квитки і вставляючи в ліхтарі свічки, а Митя все ще стояв край вікна, що деренчало, відчуваючи запах Катиної рукавички, який залишився на його губах, і все ще весь палав гострим вогнем останньої миті розлуки. І вся довга московська зима, щаслива і болісна, яка цілковито змінила його життя, вся повністю і вже зовсім у якомусь новому світлі вставала перед ним. В новому світлі, знову в новому, стояла тепер перед ним і Катя... Так, так, хто вона, що вона таке? А любов, пристрасть, душа, тіло? Це що таке? Нічого цього нема, — є щось інше, зовсім інше! Ось цей запах рукавички – хіба це теж не Катя, не любов, не душа, не тіло? І мужики, робітники у вагоні, жінка, яка веде у відхоже місце свою потворну дитину, тьмяні свічі у залізних ліхтарях, сутінки у весняних порожніх полях — все любов, все душа, і все мука, і все невимовна радість.

Вранці був Орел, пересадка, провінційний поїзд біля дальньої платформи. І Митя відчув: який це простий, спокійний і рідний світ у порівнянні з московським, що відійшов кудись у тридесяте царство, центром якого була Катя, тепер така нібито самотня, безпорадна, тільки ніжно кохана! Навіть небо, де-не-де підмазане блідою синявою дощових хмар, навіть вітер тут простіший і спокійніший... Поїзд із Орла йшов не поспішаючи, Митя не поспішаючи їв тульський печатний пряник, сидячи в майже порожньому вагоні. Потім поїзд розігнався і заколихав, приспав його.

Прокинувся він тільки у Верхів'ї. Поїзд стояв, було досить багатолюдно і метушливо, але теж якось провінційно. Приємно пахло чадом станційної кухні. Митя з задоволенням з'їв тарілку щів і випив пляшку пива, потім знову задрімав, — глибока втома напала на нього. А коли він знову отямився, поїзд мчав весняним березовим лісом, вже знайомим, перед останньою станцією. Знову по-весняному похмуро темніло, у відкрите вікно пахло дощем і нібито грибами. Ліс стояв ще зовсім голий, та все ж гуркіт поїзду відбивався в ньому чіткіше, ніж у полі, а вдалині вже мигтіли по-весняному печальні вогники станції. Ось і високий зелений вогонь семафора, — особливо чудовий в такі сутінки в березовому голому лісі, — і поїзд зі стуком став переходити на іншу колію... Боже, який по-сільському убогий і милий робітник, що чекає панича на платформі!

Сутінки і хмари все густішали, доки їхали від станції великим селом, теж іще весняним, брудним. Все тонуло в цих незвичайно м'яких сутінках, у глибокій тиші землі, теплої ночі, що зливалася з темрявою невизначених, низько навислих дощових хмар, і знову Митя дивувався і радів: яке спокійне, просте, убоге село, ці пахучі курні хатки, що давно вже сплять, — від Благовіщення добрі люди не розпалюють вогню, — і як хороше в цьому темному і теплому степовому світі! Тарантас пірнав по вибоїнам, по грязюці, дуби за двором багатого мужика височіли ще зовсім голі, непривітні, чорніли гніздами граків. Біля хатини стояв і вдивлявся в сутінки дивний, немов би із давнини, мужик: босі ноги, порваний сіряк, бараняча шапка на довгому прямому волоссі... І пішов теплий, солодкий, духмяний дощ. Митя подумав про дівок, про молодих баб, що сплять у цих хатках, про все те жіноче, до чого він наблизився за зиму з Катею, і все злилося в одне – Катя, дівки, ніч, весна, запах дощу, запах зораної, готової до

запліднення землі, запах кінського поту і згадка про запах лайкової рукавички.

VIII

У селі життя почалося мирними, чарівними днями.

Вночі на шляху зі станції Катя немов би затьмарилася, розчинилася у всьому, що його оточувало. Але ні, це тільки так здалося і здавалося ще декілька днів, доки Митя відсипався, приходив до тями, звикав до новизни з дитинства знайомих вражень рідного дому, села, сільської весни, весняної голизни і пустоти світу, що знову чисто і молодод готувався до нового розквіту.

Садиба була невелика, дім старий і скромний, господарство нескладне, що не вимагало багато люду, — почалося для Миті тихе життя. Сестра Аня, гімназистка другого класу, і брат Костя, підліток-кадет, були ще в Орлі, навчались, повинні були приїхати не раніше початку червня. Мама, Ольга Петрівна, як завжди, зайнята господарством, у якому їй допомагав тільки прикажчик, — староста, як називала його двірня, — часто бувала в полі, лягала спати, як тільки темніло.

Коли Митя, другого дня по приїзді, проспавши дванадцять годин, вимитий, у всьому чистому, вийшов із своєї сонячної кімнати, — вона була вікнами в сад, на схід, — і пройшов по всіх інших, він зразу відчув їх рідну і мирну простоту, що заспокоювала тіло і душу. Все усюди стояло на своїх звичних місцях, як і багато років тому, і так само знайомо і приємно пахло; всюди до його приїзду все було прибране, в усіх кімнатах була вимита підлога. Домивали тільки залу, що була поруч з прихожою, лакейською, як її називали досі. Дівка у веснянках, поденщиця із села, стояла на вікні біля дверей на балкон, тягнулась до верхнього скла, зі свистом протираючи його і відбиваючись у нижніх шибках синюватим, немов би далеким зображенням. Покоївка Параша, витягнувши велику ганчірку з відра із гарячою водою, боса, білонога, йшла по залитій підлозі на маленьких п'ятках і сказала дружньо-невимушеною скоромовкою, витираючи піт з розпашілого лиця згином оголеної руки:

— Ідіть пийте чай, матінка ще вдосвіта поїхала на станцію зі старостою, ви напевне і не чули...

І негайно Катя владно нагадала про себе: Митя спіймав себе на жаданні до цієї оголеної жіночої руки і до жіночого вигину дівки на вікні, що тягнулася вгору, до її спідниці, під яку міцними тумбочками ховалися голі ноги, і з радістю відчув владу Каті, свою належність їй, відчув її таємну присутність у всіх враженнях цього ранку.

І присутність ця відчувалася все дужче і дужче з кожним новим днем і ставала усе прекраснішою, поки Митя приходив до тями, заспокоювався і забував ту, звичайну Катю, яка в Москві так часто і так болісно зливалась з Катею, створеною його бажанням.

IX

Він вперше жив тепер вдома дорослим, з яким навіть мама трималася якось інакше, ніж раніше, а головне, жив з першим справжнім коханням у душі, здійснюючи вже те, чого потайки чекало усе його єство з дитинства, з отрочтва.

Ще у ранньому дитинстві дивно і таємниче ворухнулось в ньому щось, чого не

висловиш людською мовою. Колись і десь, напевне, також весною, в саду, біля кущів бузку, — запам'ятався гострий запах шпанських мух, — він, зовсім маленький, стояв з якоюсь молодою жінкою, — вірогідно, зі своєю нянькою, — і раптом щось ніби осяялось перед ним небесним світлом, — чи то її обличчя, чи то сарафан на повних грудях, — і щось гарячою хвилиною пройшло, заграло у ньому, справді як дитя в череві матері... Але то було як уві сні. Як уві сні було і все, що було потім, — в дитинстві, отроцтві, в гімназичні роки. Були якісь особливі, ні на що не схожі захоплення то одною, то іншою з тих дівчаток, які приїжджали зі своїми матерями на його дитячі свята, таємна жадібна цікавість до кожного руху цієї чарівної, теж ні на що не схожої маленької істоти в платтячку, в черевичках, з бантом шовкової стрічки на голівці. Було (це вже пізніше, в губернському місті) вже більш свідоме захоплення, що тривало всю осінь, гімназисточкою, яка часто з'являлась вечорами за парканом сусіднього саду: її пустотливість, насмішуватість, коричневе платтячко, круглий гребінець у волоссі, брудні ручки, сміх, дзвінкий крик — все було таке, що Митя думав про неї з ранку до вечора, сумував, навіть плакав, чогось невтоленно бажаючи від неї. Потім і це якимось само по собі закінчилось, забулось, і були нові, більш чи менш довгі, — і знову ж таки потаємні, — захоплення, були гострі радощі і прикрощі раптової закоханості на гімназичних балах... була якась млюсть у тілі, а в серці ж невиразні передчуття, чекання чогось...

Він народився і виріс у селі, але гімназистом мимоволі проводив весну в місті, за винятком одного року, позаминулого, коли він, приїхавши в село на масляну, захворів і, одужуючи, пробув дома березень і половину квітня. Це був незабутній час. Тижнів зо два він лежав і тільки у вікно бачив кожен день небеса, що змінювались разом зі збільшенням тепла і світла, сніг, сад, його стовбури і гілки. Він бачив: ось ранок, і в кімнаті так яскраво і тепло від сонця, що вже повзають по склу пробуджені мухи... ось другого дня по обіді: сонце за домом, з іншого боку, а у вікні вже до голубизни блідий весняний сніг і великі білі хмари у синяві, у верховітті дерев... а ось, ще через день, в захмареному небі такі яскраві прогалини, і на корі дерев такий мокрий блиск, і так крапає з даху над вікном, що не нарадієшся, не надивишся... Потім пішли теплі тумани, дощі, сніг розпустило і з'їло за декілька діб, скресла ріка, стала радісно і ново чорніти, оголятися і в саду і на дворі земля... І надовго запам'ятався Миті один день у кінці березня, коли він вперше поїхав у поле верхи. Небо не яскраво, але так жваво, так молодо світилося в блідих деревах саду. В полі ще задувало свіжістю, стерня була дикою і рудою, а там, де орали, — вже орали під овес, — маслянисто, з первісною міццю чорніла рілля. І він верхи їхав по цій стерні і ріллі до лісу і здалеку бачив його у чистому повітрі, — голий, маленький, прозорий із кінця в кінець, — потім спустився у його вибалок і зашумів кінськими копитами по глибокому торішньому листу, місцями зовсім сухому, палевому, місцями мокрому, коричневому, переїхав засипані ним яруги, де іще йшла тала вода, а з-під кущів з тріском виривались просто з-під ніг коня смугло-золоті вальдшнепи... Чим була для нього вся ця весна і особливо цей день, коли так свіжо дуло назустріч йому в полі, а кінь, що долав насичену вологою стерню і чорну

рілля, так шумно дихав широкими ніздрями, хрипів і ревів нутром з дикою силою? Здавалось тоді, що саме ця весна і була його першою справжньою любов'ю, днями цілковитої закоханості в когось і у щось, коли він любив усіх гімнаzystок і всіх дівок у світі. Але яким далеким здавався йому цей час тепер! Наскільки він був тоді ще зовсім хлопчиком, цнотливим, щиросердим, бідним своїми скромними печаллями, радощами і мріями! Сном або, швидше, спомином про якийсь чудесний сон була тоді його безпредметна, безплотна любов. Тепер же в світі була Катя, була душа, що втілила в собі цей світ і взяла гору над ним.

Х

Тільки раз за цей перший час нагадала про себе Катя зловісно.

Якось, пізно ввечері, Митя вийшов на задній ганок. Було дуже темно, тихо, пахло вологим полем. З-поза нічних хмар, над невиразними обрисами саду, сльозились дрібні зірки. І раптом десь оддалік щось дико диявольськи гукнуло і зайшлося гавканням, виском. Митя здригнувся, заціпенів, потім обережно зійшов з ганку, ввійшов у темну алею, яка нібито з усіх боків вороже сторожила його, знову зупинився і став чекати, дослухатися: що це таке, де воно, — те, що так несподівано і страшно сповнило сад? І раптом знову пролунало гучне виття, що потрясло всю Митину душу, десь близько, у верхівках алеї, затріщало, зашуміло – і диявол безшумно перенісся кудись у інше місце саду. Там він спочатку загавкав, потім став жалібно, як дитина, нити, плакати, лопотіти крилами і клекотати з болісною насолодою, став верещати, заливатися таким вар'ятським сміхом, ніби його лоскотали і катували. Митя, весь тремтячи, впився у темряву і очима і слухом. Та диявол раптом зірвався, похлинувся і, прорізавши темний сад передсмертно-знеможеним зойком, ніби крізь землю провалився. Даремно почекавши поновлення цього любовного жаху ще декілька хвилин, Митя тихо повернувся додому – і всю ніч мучився крізь сон усіма тими болісними і огидними думками і почуттями, у які перетворилася в березні в Москві його любов.

Одначе вранці, при сонці, його нічні гризоти швидко розсіялись. Він згадав, як заплакала Катя, коли вони твердо вирішили, що він повинен тимчасово поїхати з Москви, згадав, з яким захопленням вона ухопилась за думку, що він теж приїде в Крим на початку червня, і як зворушливо допомагала вона йому в його готуваннях до від'їзду, як проводжала вона його на вокзалі... Він дістав її фотознімок, довго, довго вдивлявся у її маленьку чепурну голівку, дивуючись чистоті і ясності її прямого, відкритого (трохи круглого) погляду. Потім написав їй особливо довгого і особливо сердечного листа, повного віри в їх любов, і знову повернувся до безперервного відчуття її любовного і світлого перебування у всьому, чим він жив і радів.

Він пам'ятав, що він витримав, коли помер батько, дев'ять років тому. Це було теж весною. На другий день після цієї смерті, боязко, з подивом та жахом пройшовши по залі, де з високо піднятими грудьми і складеними на ній великими блідими руками лежав на столі, чорнів своєю ріденькою бородою і білів носом наряджений у дворянський мундир батько, Митя вийшов на ганок, глянув на довгу, обиту золотою парчею, кришку гробу, що стояла біля дверей, — і раптом відчув: у світі смерть! Вона

була у всьому: в сонячному світлі, у весняній траві на дворі, в небі, в саду... Він пішов у сад, у строкату від світла липову алею, потім у бічні алеї, ще більш сонячні, дивився на дерева і на перших білих метеликів, слухав перших пташок, що солодко заливалися, — і нічого не впізнавав: у всьому була смерть, страшний стіл у залі і довга парчева кришка на ганку! Якось не так світило сонце, не так зеленіла трава, не так замирали на весняній, ще тільки зверху гарячій траві метелики, — все було не так, як добу тому, все змінилося немов би від наближення кінця світу, і жалюгідна, гірка стала чарівність весни, її вічної юності! І це тягнулося довго і потім, тягнулося всю весну, як ще довго відчувався – чи здавався – у вимитому і багато раз провітреному домі страшний, мерзотний, солодкуватий запах...

Таку ж ману, — тільки зовсім іншого порядку, — переживав Митя і тепер: ця весна, весна його першого кохання, теж була зовсім інша, ніж усі попередні весни. Світ знову перетворився, знову був наповнений чимось стороннім, та тільки не ворожим, не жахливим, а навпаки, — дивно поєднаним з радістю і молодістю весни. І це стороннє була Катя чи, вірніше, те найчарівніше в світі, чого від неї бажав, вимагав Митя. Тепер, доки йшли весняні дні, він вимагав від неї все більше і більше. І тепер, коли її не було, був тільки її образ, образ не існуючий, а тільки бажаний, вона, здавалось, нічим не порушувала того непорочного і прекрасного, чого від неї вимагали, і з кожним днем все живіше і живіше відчувалась у всьому, хоч би на що поглянув Митя.

XI

Він з радістю переконався в цьому вже на першому тижні свого перебування вдома. Тоді весна була нібито напередодні. Він сидів з книгою біля відкритого вікна вітальні, дивився поміж стовбурів сосен і піхт у палісаднику на брудну річку в лугах, на село на косогорах за річкою: ще з ранку до вечора, безперестанку, знемагаючи від блаженної діловитості, так, як горляють вони тільки ранньою весною, кричали граки в голих вікових березах у сусідньому поміщицькому саду, і ще диким і сірим був вигляд села на косогорах, і тільки ще одні лозини вкривались там жовтуватою зеленню... Він ішов у сад: і сад був ще низький і голий, прозорий, — тільки зеленіли галявини, всі поцятковані дрібними бірюзовими квіточками, і так само дрібно цвіли вишні у вибалку, в південній, нижній частині саду... Він виходив у поле: ще порожньо, сіро було у полі, ще щіткою стирчала стерня, ще грудкуваті і фіолетові були висохлі польові дороги... І все це була голизна молодості, пори чекання – і все це була Катя. І це тільки так здавалось, що відволікають дівки-поденщиці, які робили то те, то інше в садібі, робітники у людській, читання, прогулянки, ходіння у село до знайомих мужиків, розмови з мамою, поїздки зі старостою (високим, грубим відставним солдатом) в поле на бігових дрожках...

Потім пройшов ще тиждень. Раз уночі був сильний дощ, а потім гаряче сонце якось відразу набрало сили, весна втратила свою смиренність і блідість, і все довкола на очах стало змінюватись не по днях, а по годинах. Стали орати, перетворювати на чорний оксамит стерню, зазеленіли польові межі, соковитіші стали моріжки у дворі, густіше і яскравіше засиніло небо, швидко став одягатися сад свіжою, м'якою навіть на вигляд

зеленню, заліловіли і запахли сірі китиці бузку, і вже з'явилося багато чорних, металічних великих мух, що виблискували синявою на його темно-зеленому глянцеватому листі і на гарячих плямах світла на доріжках. На яблунях, грушах ще були видні гілки, їх ледве вкрило дрібне, сірувате і особливо м'яке листя, але ці яблуні і груші, що всюди простирали свої криві гілки під іншими деревами, всі вже зачучерявились молочним снігом, і з кожним днем цей квіт ставав усе білішим, усе густішим і все пахучішим. У цей чудовий час радісно і пильно спостерігав Митя за усіма весняними змінами, що відбувались круг нього. Але Катя не тільки не відступала, не губилась поміж них, а навпаки, — брала участь у них і всьому надавала себе, свою красу, що розквітала разом з розквітом весни, з цією розкішною білизною саду і все темнішою синявою неба.

XII

І от одного разу, вийшовши до чаю у залу, повну передвечірнього сонця, Митя несподівано побачив біля самовара пошту, на яку він даремно чекав увесь ранок. Він швидко підійшов до столу, — вже давно повинна була Катя відповісти хоч на один із листів, які відіслав їй він, — і яскраво і моторошно сяйнув йому в очі невеликий вишуканий конверт з написом на ньому знайомим почерком. Він схопив його і закрокував геть із дому, потім по саду, по головній алеї. Він зайшов у найдальшу частину саду, туди, де через нього проходила лощина, і, зупинившись і озирнувшись, швидко розірвав конверт. Лист був короткий, всього декілька рядків, але Миті потрібно було разів зо п'ять прочитати їх, щоб нарешті зрозуміти, — так тріпотіло його серце. "Мій коханий, мій єдиний!" — читав і перечитував він — і земля пливла у нього під ногами від цих звертань. Він підняв очі: над садом урочисто і радісно сяяло небо, навкруги сяяв сад своєю сніжною білизною, соловейко, вже відчуваючи передвечірній холодок, чітко і сильно, з усією пристрастю солов'їного самозабуття, тьохкав у свіжій зелені дальніх кущів — і кров відлила від його обличчя, мурашки побігли по волоссю...

Додому він ішов повільно — чаша його любові була повна до краю. І так само обережно носив він її в собі і наступні дні, тихо, щасливо чекаючи нового листа.

XIII

Сад різноманітно вбирався. Величезний старий клен, що височів над всією південною частиною саду, видний звідусіль, став ще більшим і виднішим, — одягнувся свіжою густою зеленню.

Вища і видніша стала й головна алея, на яку Митя постійно дивився із своїх вікон: верхівки її старих лип, які теж вкрилися, хоч ще прозоро, узором юного листу, піднялись і простягнулися над садом світло-зеленою грядою.

А нижче клена, нижче алеї лежало щось суцільне кучерявого, духмяного молочного кольору.

І все це: велична і пишна верхівка клена, світло-зелена гряда алеї, підвінечна білизна яблунь, груш, черемхи, сонце, синява неба і все те, що розросталось в низах саду, у вибалку, вздовж бічних алей і доріжок і під фундаментом південної стіни будинку, — кущі бузку, акації і смородини, лопухи, кропива, полин, — усе вражало

своєю густотою, свіжістю і новизною.

На чистому зеленому дворі стало ніби тісніше від рослинності, що насувалася звідусіль, будинок став ніби меншим і красивішим. Він неначе чекав гостей – цілими днями були відкриті і двері і вікна у всіх кімнатах: в білій залі, у синій старомодній вітальні, в маленькій диванній, теж синій і увішаній овальними мініатюрами, і в сонячній бібліотеці, великій і порожній кутній кімнаті зі старими іконами в передньому куті і низькими книжковими шафами із ясена вздовж стін. І всюди у кімнати святково дивились, наблизившись до будинку, різноманітно зелені, то світлі, то темні, дерева з яскравою синявою поміж гілками.

Але листа не було. Митя знав нездатність Каті до листів і те, як важко їй завжди зібратися сісти за письмовий стіл, знайти перо, папір, конверт, купити марку... Та розумні міркування знову стали погано допомагати. Щасливе, навіть горде переконання, з яким він декілька днів чекав другого листа, зникло, — він нидів і тривожився все сильніше. Адже за таким листом, як перший, відразу повинне було надійти щось ще більш радісне і прекрасне. Але Катя мовчала.

Він рідше став ходити у село, їздити в поле. Він сидів у бібліотеці, перегортав журнали, що вже десятки років жовтіли і сохнули у шафах. В журналах було багато прекрасних віршів старих поетів, чудесних рядків, що майже завжди говорили про одне, — про те, чим наповнені всі пісні і вірші від початку світу, чим жила тепер і його душа і що незмінно він міг так чи інакше віднести до самого себе, до свого кохання, до Каті. І він цілими годинами сидів у кріслі біля розкритої шафи і мучив себе, читаючи і перечитуючи:

Люди спят, мой друг, пойдем в тенистый сад!

Люди спят, одни лишь звезды к нам глядят...

Усі ці чарівні слова, всі ці заклики були ніби його власними, звернені були тепер ніби тільки до одної, до тої, кого невідступно бачив у всьому і всюди він, Митя, і звучали часом майже грізно:

Над зеркальными водами

Машут лебеди крылами -

И колышется река:

О, приди же! Звезды блещут,

Листья медленно трепещут,

И находят облака...

Він, заплющивши очі, холодіючи, по кілька разів підряд повторював це благання, поклик серця, переповненого любовною силою, що прагнула свого торжества, блаженного вирішення. Потім довго дивився перед собою, слухав глибоке сільське мовчання, що оточувало дім, — і гірко хитав головою. Ні, вона не озивалась, вона безмовно сяяла десь там, в чужому і далекому московському світі! – І знову відливала від серця ніжність – знову росло, розширялося це грізне, зловісне, закличне:

О, приди же! Звезды блещут,

Листья медленно трепещут,

И находят облака...

XIV

Якось, подрімавши після обіду, — обідали в полудень, — Митя вийшов з дому і не поспішаючи пішов у сад. В саду часто працювали дівки, обкопували яблуні. Працювали вони і нині. Митя ішов посидіти біля них, побалакати з ними, — це вже входило у звичку.

День був гарячий, тихий. Він ішов у наскрізній тіні алеї і далеко бачив круг себе кучеряві білосніжні гілки. Особливо сильний, густий був квіт на грушах і суміш цієї білизни і яскравої синяви неба давали фіолетовий відтінок. І груші і яблуні цвіли і осипались, розрита земля під ними була вся всяяна збляклими пелюстками. В теплом повітрі відчувався їх солодкуватий, ніжний запах разом із запахом нагрітого і зіпрілого гною біля скотарні. Іноді набігала хмаринка, синє небо голубіло, і тепле повітря і ці запахи тління робилися ще ніжніші і солодші. І все духмяне тепло цього весняного раю дрімотно і блаженно гуділо від бджіл і джмелів, що зарилися у його медовий кучерявий сніг. І весь час, блаженно нудячись, по-денному, то там, то тут тьохкав то один, то інший соловейко.

Алея закінчувалась вдалині воротами на тік. Ліворуч, у куті садового валу, чорніли ялини. Коло них серед яблунь пістрявіли дві дівки. Митя, як завжди, повернув із середини алеї до них, — нагинаючись, пішов серед низьких і розлогих гілок, що ніжно торкалися його лиця і пахли і медом, і начебто лимоном. І, як завжди, одна із дівок, руда, худа Сонька, тільки-но побачивши його, зареготала і закричала.

— Ой, господар іде! — закричала вона з удаваним переляком і, скочивши із товстого сука груші, на якому вона відпочивала, кинулась до лопати.

Друга дівка, Глашка, навпаки, зробила вигляд, що зовсім не помічає Митю, і, не поспішаючи, міцно ставлячи на залізну лопату ногу в м'якій чуні з чорної повсті, за яку набилися білі пелюстки, енергійно врізаючи лопату в землю і перевертаючи відрізаний шматок, голосно заспівала сильним і приємним голосом: "Уж ты сад, ты мой сад, для кого ж ты цветешь!" Це була дівка росла, мужня і завжди серйозна.

Митя підійшов і сів на місце Соньки, на старий грушевий сук, що лежав на розсосі. Сонька зблиснула поглядом на нього і голосно, з вдаваною розв'язністю і веселістю спитала:

— Невже тільки встали? Дивіться, діла не проспять!

Митя подобався їй, і вона всіляко намагалася це приховати, але не вміла, трималася при ньому незручно, говорила що попало, завжди, однак, натякаючи на щось, неясно здогадуючись, що неуважність, з якою Митя постійно приходив і йшов геть, не проста. Вона мала підозру, що Митя живе з Парашею або, в крайньому разі, домагається цього, вона ревнувала і говорила з ним то ніжно, то різко, дивилась то млосно, даючи зрозуміти свої почуття, то холодно і вороже. І все це надавало Миті дивне задоволення. Листа не було й не було, він тепер не жив, а тільки з дня на день існував в безперервному чеканні, все більше змучуючись цим чеканням і неможливістю ні з ким поділитися таємницею своєї любові і муки, поговорити про

Катю, про свої надії на Крим, і тому натяки Соньки на якусь його любов були йому приємні: адже все-таки ці розмови немов би торкались того заповітного, чим мучилася його душа. Хвилювало його і те, що Сонька закохана в нього, а отже, почасти близька йому, що робило її немов би таємною співучасницею любовного життя його душі, навіть давало інколи дивну надію, що у Соньці можна знайти чи то повірницю своїх почуттів, чи то деяку заміну Каті.

Тепер Сонька, сама того не підозрюючи, знову торкнулася його таємниці: "Дивіться, справи не проспять!" Він подивився навкруг. Суцільна темно-зелена хаща ялин, що стояла перед ним, здавалася від яскравості дня майже чорною, і небо проглядало в її гострих верхівках особливо чудовою синявою. Молода зелень лип, кленів, в'язів, наскрізь світла від сонця, що всюди проникало крізь неї, робила над усім садом легкий радісний навіс, сипала строкатість тіні і яскравих плям на траву, на доріжки, на галявини; гарячий і духмяний квіт, що білів під цим навісом, здавався фарфоровим, сяяв, світився там, де сонце теж проникало крізь нього. Митя, мимоволі усміхаючись, спитав Соньку:

— Яке ж діло я можу проспати? В тому й горе, що ніяких діл у мене немає.

— Мовчіть-бо вже, не божіться, і так повірю! – крикнула Сонька у відповідь весело і грубо, знову надаючи йому задоволення своєю недовірою до відсутності у Миті любовних справ, і раптом закричала, відмахуючись від рудого, з білою кучерявою шерсткою на лобі теляти, яке повільно вийшло з хащі, підійшло до неї ззаду і стало жувати оборку її ситцевої сукні:

— Ох, мара б тебе взяла! От іще синочка бог послав!

— Правда, кажуть, тебе сватають? – сказав Митя, не знаючи, що сказати, та бажаючи продовжити розмову. – Кажуть, двір багатий, парубок красивий, а ти відмовила, батька не слухаєшся...

— Багатий, та дурнуватий, в голові рано смеркається, — завзято відповіла Сонька, дещо втішена. – У мене, може, про іншого думки йдуть...

Серйозна і мовчазна Глашка, не перериваючи роботи, похитала головою:

— Ох, і несеш ти, дівко, і з Дону, і з моря! – неголосно сказала вона. – Ти тут брешеш, що попало, а по селу слава піде...

— Мовчи, не кудахай! – крикнула Сонька. – Я, може, не ворона, знайдеться оборона!

— А про кого ж іншого в тебе думки йдуть? – спитав Митя.

— Так я і зізналась! – сказала Сонька. – Он у вашого діда-пастуха закохалась. Як побачу, то до п'ят гаряче! Я, не гірше за вас, все на старих конях їжджу, — сказала вона з викликом, натякаючи, вочевидь, на двадцятирічну Парашу, яка на селі вважалася вже старою дівкою. І, раптом кинувши лопату, зі сміливістю, на яку вона буцімто мала деяке право внаслідок своєї таємної закоханості у панича, сіла на землю, витягнула і злегка розсунула ноги в старих грубих чобітках і в шерстяних рябих панчохах і безпомічно зронила руки.

— Ох, нічого не робила, а зморилася! – крикнула вона, сміючись, і пронизливо

заспівала:

Сапоги мои худые,

Носки лаковые, —

і знову закричала зі сміхом:

— Ходіть зі мною відпочивати у курінь, я на все згідна!

Цей сміх заразив Митю. Широко і ніяково посміхаючись, він скочив на землю і, підійшовши до Соньки, ліг і поклав їй голову на коліна. Сонька скинула її – він знову поклав, знову думаючи віршами, яких він начитався за останні дні:

Вижу, роза, — счастья сила

Яркий свиток свой раскрыла

И увлажила росой –

Необъятный, непонятный,

Благовонный, благодатный

Мир любви передо мной...

— Не чіпайте мене! – закричала Сонька вже зі щирим переляком, намагаючись підняти і відкинути його голову. – а то так закричу, всі вовки в лісі завиють! У мене нічого для вас нема, горіло, та погасло!

Митя закрив очі і мовчав. Сонце, пробиваючись крізь листя, гілки і грушевий квіт, гарячими плямами пістрявило, лоскотало його обличчя. Сонька ніжно і злісно рвонула його чорне жорстке волосся, — " чисто у жеребця!" — крикнула вона і прикрила йому картузом очі. Під потилицею він відчував її ноги, — найстрашніше у світі, жіночі ноги! – торкався нею її живота, чув запах ситцевої спідниці і кофточки, і все це змішувалось з розквітлим садом і з Катєю; млосьне тьохкання солов'їв вдалині і поблизу, неугавне сластолюбно-дрімотне дзижчання незліченних бджіл, медове тепле повітря і навіть просте відчуття землі під спиною мучило, знесилювало жагою якогось надлюдського щастя. І раптом у хащі ялин щось зашаруділо, весело і зловтішно зареготало, потім гучно залунало: "ку-ку! ку-ку!" — і так жахливо, так близько і так виразно, що чути було хрип і тремтіння гострого язичка, а бажання Каті і бажання, вимога, щоб вона за всяку ціну негайно дала саме це надлюдське щастя, охопило так несамовито, що Митя, на здивування Соньки, поривчасто скочив і великими кроками пішов геть.

Разом з цим несамовитим бажанням, вимогою щастя, під цей гучний голос, що раптово залунав з такою страшною виразністю над самою його головою і ніби до дна розверз лоно всього цього весняного світу, він раптом уявив, що листа не буде і не може бути, що в Москві щось сталось чи от-от станеться і що він загинув, пропав!

XV

В будинку він на хвилину зупинився перед дзеркалом у залі. "Вона має рацію, — подумав він, — очі в мене, якщо не візантійські, то, в усякому разі, божевільні. А ця худина, груба і кістлява незграбність, похмура вуглястість брів, жорстка чорнота волосся, справді майже конячих, як сказала Сонька?"

Але позаду нього почувся швидкий тупіт босих ніг. Він зніяковів, обернувся.

— Певне, закохались, все в дзеркало дивитесь, — з ласкавою жартівливістю сказала

Параша, пробігаючи мимо з киплячим самоваром в руках на балкон.

— Вас мама шукала, — додала вона, з розгону ставлячи самовар на готовий до чаю стіл і, обернувшись, швидко і зірко глянула на Митю.

"Усі знають, всі здогадуються!" — подумав Митя і через силу спитав:

— А де вона?

— У себе в кімнаті.

Сонце, обійшовши дім і вже переходячи на західне небо, дзеркально зазірало під сосни і піхти, що своїми хвойними гілками накривали балкон. Кущі бересклету під ними виблискували, як скляні, теж зовсім по-літньому. Стіл, укритий легкою тінню і місцями гарячими плямами світла, сяяв скатертиною. Оси вилися над корзиночкою з білим хлібом, над гранчастою вазочкою з варенням, над чашками. І вся ця картина говорила про чудове сільське літо і про те, як можна було би бути щасливим, безтурботним. Щоб випередити вихід мами, яка, звичайно, не менше за інших розуміє його стан, і щоб показати, що у нього зовсім немає ніяких тяжких таємниць на душі, Митя пішов із зали в коридор, у який виходили двері його кімнати, маминої і двох інших, де влітку жили Аня і Костя. В коридорі було похмуро, у кімнаті Ольги Петрівни синювато. Вся кімната була тісно і зручно заставлена найстарішими меблями в домі: шифоньєрками, комодами, великим ліжком і божницею, перед якою, як звичайно, горіла лампада, хоч Ольга Петрівна ніколи не виявляла особливої релігійності. За відкритими вікнами, на занедбаному квітнику перед входом на головну алею, лежала широка тінь, за тінню святково зеленів і білів впритул освітлений сад. Не дивлячись на весь цей давно звичний краєвид, опустивши очі в окулярах на в'язання, Ольга Петрівна, велика і сухорлява, чорна і серйозна сорокалітня жінка, сиділа край вікна в кріслі і швидко колупала гачком.

— Ти кликала мене, мамо? — сказав Митя, входячи і зупиняючись на порозі.

— Та ні, я просто хотіла тебе бачити. Адже я тепер майже ніколи, крім обіду, не бачу тебе, — відповіла Ольга Петрівна, не перериваючи роботи і якимось особливо не в міру спокійно.

Митя згадав, як дев'ятого березня Катя сказала, що вона чомусь боїться його матері, згадав таємне чарівне значення, яке, без сумніву, було в її словах... Він ніяково пробурмотів:

— Та ти, можливо, хотіла щось мені сказати?

— Нічого, окрім того, що мені здається, що ти якимось занудився останнім часом, — сказала Ольга Петрівна. — Може, проїхався б куди-небудь... до Мещерських, наприклад... Повен дім дівчат, — додала вона, посміхаючись, — і взагалі, по-моєму, дуже мила і гостинна сім'я.

— Як-небудь днями з задоволенням з'їжджу, — через силу відповів Митя. — Але ходімо чай пити, там так гарно на балконі... Там і поговоримо, — сказав він, добре знаючи, що мама, через свій гострий розум і свою стриманість, не буде більше повертатися до цієї марної розмови.

На балконі вони просиділи майже до заходу сонця. Мама після чаю продовжувала

в'язати і говорити про сусідів, про господарство, про Аню і Костю, — у Ані знову переєкзаменування в серпні! Митя слухав, інколи відповідав, але весь час відчував щось подібне до того, що він відчував перед від'їздом з Москви, — що знову він ніби п'яний від якоїсь важкої хвороби.

А ввечері він зо дві години безупинно крокував по дому вперед і назад, наскрізь проходячи залу, вітальню, диванну й бібліотеку, аж до її південного вікна, відкритого в сад. У вікна зали і вітальні м'яко червонів між гілками сосен і піхт захід, чулися голоси і сміх робітників, які збиралися на вечерю біля людської. У просвіт кімнат, у вікно бібліотеки, дивилась рівна і безбарвна синява вечірнього неба з нерухомою зіркою на ній; на цій синяві картинно вимальовувалась зелена верхівка клена і білизна, ніби зимова, всього того, що квітнуло в саду. А він крокував і крокував, вже зовсім не турбуючись про те, як буде це витлумачене в домі. Зуби його були стиснуті до болю в голові.

XVI

З цього дня він перестав слідкувати за всіма тими змінами, які творило круг нього літо, що надходило. Він бачив і навіть відчував їх, ці зміни, але вони втратили для нього свою самостійну цінність, він насолоджувався ними лиш страдницьки: чим краще ставало, тим болісніше було йому. Катя зробилась вже справжньою маною; Катя була тепер у всьому і за всім уже до безглуздості, а оскільки кожен новий день усе страшніше підтверджував, що вона для нього, для Миті, вже не існує, що вона вже покірنا чужій владі, віддає комусь іншому себе і свою любов, яка повинна цілковито належати йому, Миті, то і все в світі стало здаватися непотрібним, болісним і тим більше непотрібним і болісним, чим було воно прекраснішим.

Ночами він майже не спав. Чарівність цих місячних ночей була незрівняна. Тихо-тихо стояв нічний молочний сад. Обережно, знемагаючи від ніжності, співали нічні солов'ї, змагаючись один з одним в солодкості і тонкості пісень, у їх чистоті, ретельності, звучності. І тихий, ніжний, зовсім блідий місяць низько стояв над садом, і незмінно його супутниками були дрібні, невимовно гарні брижі голубуватих хмарок. Митя спав з незавішеними вікнами, і сад і місяць всю ніч дивилися в них. І кожен раз як він відкривав очі і поглядав на місяць, він подумки негайно промовляв, як навіжений: "Катя" — і з таким захватом, з таким болем, що йому самому ставало дико: чим, справді, міг нагадати місяць йому Катю, а нагадав же, нагадав чимось і, що дивніше за все, навіть чимось зримим! А часом він просто нічого не бачив: бажання Каті, спомини про те, що було між ними в Москві, охоплювали його з такою силою, що він весь тремтів, як в лихоманці, і молив бога — і, на жаль, завжди даремно! — побачити її поруч з собою, ось на цій постелі, хоч уві сні. Якось взимку він був з нею у Великому театрі на "Фаусті" з Собіновим і Шаляпіним. Чомусь у цей вечір все здавалось йому особливо прекрасним: і світла, вже гаряча і духмяна від багатолюдності безодня, що зяяла під ними, і червоно-бархатні, з золотом, поверхи лож, переповнені блискучими вбраннями, і перлисте сяйво над цією безоднею гігантської люстри, і звуки увертюри, що лились далеко вниз під помаху капельмейстера, то гуркотливі, диявольські, то

безкінечно ніжні і печальні: "Жив, був в Фуле добрий король..." Провівши після цього спектаклю, по міцному морозу місячної ночі, Катю на Кислівку, Митя особливо пізно засидівся у неї, особливо знеміг від поцілунків і забрав із собою шовкову стрічку, якою Катя зав'язувала собі на ніч косу. Тепер, у ці болісні травневі ночі, він дійшов до того, що не міг думати не здригаючись навіть про цю стрічку, що лежала в його письмовому столі.

А вдень він спав, потім їхав верхи у те село, де були залізничний вокзал і пошта. Дні продовжували бути погожими. Перепадали дощі, пробігали грози і зливи, і знову сяяло гаряче сонце, що безперервно творило свою нагальну роботу в садах, полях і лісах. Сад відцвітав, осипався, але продовжував буйно густішати і темніти. Ліси тонули вже у незчисленних квітах, у високих травах, і голосна глибина їх неугавно кликала в свої зелені надра солов'ями і зозулями. Вже зникла голизна полів – їх суцільно вкрили різноманітно багаті сходи хлібів. І Митя цілими днями пропадав у цих лісах і полях.

Занадто соромно стало йому стирчати кожен ранок на балконі чи серед двору у даремному чеканні приїзду з пошти старости чи робітника. Та й не завжди був час у старости і у робітників їздити за вісім верст за дурницями. І от він став їздити на пошту сам. Але і сам він незмінно повертався додому з одним номером орловської газети або листом Ані чи Кості. І муки його стали досягати вже крайньої межі. Поля і ліси, якими він їхав, так пригнічували його своєю красою, своїм щастям, що він став відчувати десь у грудях навіть тілесний біль.

Якось, перед вечором, він їхав з пошти через порожню сусідську садибу, що стояла в старому парку, який зливався з оточуючим його березовим лісом. Він їхав табельним проспектом, як називали мужики головну алею цієї садиби. Її складали два ряди високих чорних ялин. Велично-похмура, широка, вся вкрита товстим шаром рудої слизької глици, вона вела до старовинного будинку, що стояв у дальньому кінці її коридору. Червоне, сухе і спокійне світло сонця, що опускалося ліворуч за парком і лісом, навскіс освітлювало поміж стовбурами низ цього коридору, виблискувало на його золотистому настилі. І така зачарована тиша стояла навколо, — тільки одні солов'ї гриміли із кінця в кінець парку, — так солодко пахло і ялинами і жасмином, кущі якого звідусіль обступали дім, і таке велике – чиєсь чуже, давнє – щастя примарилось Миті у всьому цьому і так страшно виразно раптом уявилась йому на старому ветхому балконі, серед кущів жасмину, Катя в образі його молоді дружини, що він сам відчув, як смертельна блідість стягує його лице, і твердо сказав вголос, на всю алею:

— Якщо за тиждень не буде листа, — застрелюсь!

XVII

Другого дня він встав дуже пізно. По обіді він сидів на балконі, тримав на колінах книгу, дивився на сторінки, вкриті друком, і тупо думав: "Їхати чи ні на пошту?"

Було спекотно, білі метелики парами звивалися один за одним над гарячою травою, над бересклетом, що виблискував як скло. Він слідкував за метеликами і знову запитував себе: "Їхати чи відразу обірвати ці ганебні поїздки?"

З-під гори, у воротях, з'явився староста верхи на жеребці. Староста глянув на

балкон і поїхав прямо до нього. Під'їхавши, він зупинив коня і сказав:

— Доброго ранку! Все читаете?

І, посміхнувшись, озирнувся довкола.

— Мамаша сплять? – спитав він неголосно.

— Думаю, що спить, — відповів Митя. – А що?

Староста помовчав і раптом серйозно сказав:

— Що ж, паничу, книжка це добре, та на все треба знати час. Чом же ви монахом живете? Чи мало баб, дівок?

Митя не озвався і опустив очі у книгу.

— Ти де був? – спитав він, не дивлячись.

— Був на пошті, — сказав староста. – І, звичайно, листів ніяких там немає, крім одної газетки.

— Чому ж "звичайно"?

— Тому, що, значить, ще пишуть, не дописали, — відповів староста грубо й глузливо, ображений тим, що Митя не підтримав його розмови. – Ось візьміть, будь ласка, — сказав він, віддаючи Миті газету, і рушив геть.

"Застрелюсь!" — подумав Митя твердо, дивлячись у книгу і нічого не бачачи.

XVIII

Митя і сам не міг не розуміти, що неможливо уявити собі нічого більш дикого, як це: застрелитися, розтрошити собі череп, відразу обірвати биття міцного молодого серця, обірвати думку й почуття, оглухнути, осліпнути, зникнути з того невимовно прекрасного світу, який тільки тепер вперше весь відкрився перед ним, миттєво і навіки позбутися будь-якої участі в тому самому житті, де Катя і початок літа, де небо, хмари, сонце, теплий вітер, хліба в полях, села, дівки, мама, садиба, Аня, Костя, вірші в старих журналах, а десь там – Севастополь, Байдарські ворота, лілові спекотні гори в соснових і букових лісах, сліпуче біле шосе, сади Лівадії й Алупки, розпечений пісок біля сяючого моря, засмаглі діти, засмаглі купальниці – і знову Катя, в білій сукні, під білою парасолькою, яка сидить на гальці біля самісіньких хвиль, що засліплюють своїм блиском і викликають посмішку безпричинного щастя...

Він це розумів, та що ж було робити? Як і куди вирватися з того зачарованого кола, де було тим болючіше, тим нестерпніше, чим було краще? Саме це і не можливо було витримати – те щастя, яким пригнічував його світ і якому бракувало чогось найпотрібнішого.

От він прокидався вранці, і перше, що било йому в очі, було радісне сонце, перше, що він чув, був радісний, знайомий з дитинства дзвін сільської церкви – там, за росистим, повним тіні і блиску, птахів і квітів садом; радісні, милі були навіть жовтенькі шпалери на стінах, усе ті ж, що жовтіли і в його дитинстві. Але відразу ж, захватом і жахом, всю душу пронизувала думка: Катя! Ранкове сонце виблискувало її молодістю, свіжістю саду була її свіжість, все те веселе, грайливе, що було в церковному передзвоні, також грало красою, витонченістю її образу, дідівські шпалери вимагали, щоб вона розділила з Митею всю ту рідну сільську старовину, те життя, яким жили і

вмирили, тут, у цій садибі, в цьому домі, його батьки і діди. І Митя відкидав геть ковдру, зіскакував з ліжка у одній сорочці, з розщепленим коміром, довгоногий, худий, та все ж міцний, молодий, теплий зі сну, швидко висував ящик письмового столу, хапав заповітну фотографічну карточку і ціпенів, жадібно і запитально дивлячись на неї. Вся чарівність, вся грація, все те незбагненне, привабливе, що є у дівочому, у жіночому, все було в цій трішки зміїній голівці, в її зачісці, в її ледь задирливому і разом з тим цнотливому погляді! Але загадково і з непохитним веселим мовчанням сяяв цей погляд – і де було взяти сили витримати його, такий близький і такий далекий, а тепер, можливо, навіть і навіки чужий, що відкрив таке невимовне щастя жити і так безсоромно і страшно обдурив?

Того вечора, коли він їхав з пошти через Шаховське, через цю старовинну порожню садибу з чорною ялиною алеєю, він дуже точно висловив своїм несподіваним навіть для самого себе вигуком ту крайню знемогу, якої він досягнув. Стоячи під вікном пошти, дивлячись із сідла, як поштар даремно риється в купі газет і листів, він почув позад себе шум поїзду, що підходив до станції, і цей шум і запах паровозного диму приголомшили його щасливим спогадом про Курський вокзал і взагалі про Москву. Їдучи селом з пошти, в кожній дівці невеликого зросту, що йшла попереду, у русі її стегон він злякано впізнавав щось Катине. В полі він зустрів чиюсь трійку, — в тарантасі, який хутко мчала вона, промайнули два капелюшки, один дівочий, і він мало не скрикнув: "Катя!" Білі квіти на межі миттєво поєднувалися з думкою про її білі рукавички, сині ведмежі вушка – з кольором її вуалі... А коли він на заході сонця в'їжджав у Шаховське, сухий і солодкий запах ялин і розкішний запах жасмину дали йому таке гостре відчуття літа і чийогось старовинного життя у цій багатій і прекрасній садибі, що, поглянувши на червоно-золоте світло в алеї, на дім, що стояв у її глибині, у вечірній тіні, він раптом побачив Катю, яка сходила, у всьому розквіті жіночої чарівності, з балкону в сад, майже так само виразно, як бачив дім і жасмин. Вже давно він втратив життєву уяву про неї, і вже з'являлась вона йому з кожним днем все більш незвичною, перетвореною – в цей же вечір її перетворення досягло такої сили, такої торжествуючої переможності, що Митя жахнувся ще більше, ніж того полудня, коли раптово закувала над ним зозуля.

XIX

І він припинив їздити на пошту, примусив себе обірвати ці поїздки відчайдушним, крайнім зусиллям волі. Перестав і сам писати. Адже все вже було випробуване, все написано: і палкі запевнення у своїй любові, такий, якої ще не бувало на землі, і принизливі моління про її любов чи хоча б про "дружбу", і безсовісні вигадки, що він хворий, що він пише, лежачи у постелі, — з метою викликати до себе хоч би жалість, хоч яку-небудь увагу, — і навіть загрозливі натяки на те, що йому лишається, здається, одне: звільнити Катю і своїх "більш щасливих суперників" від своєї присутності на землі. І, переставши писати і домагатися відповіді, усіма силами примушуючи себе не чекати нічого (а все-таки потайки надіючись, що лист прийде саме тоді, коли або обдуриш долю, дуже добре прикинувшись байдужим, або коли справді доб'єшся

байдужості), всіяко намагаючись не думати про Катю, всіяко шукаючи порятунку від неї, він знову став читати що трапиться під руку, їздити зі старостою по господарським справам в сусідні села і подумки без упину торочити собі: "Все одно, хай буде що буде!"

І от якось повертались вони зі старостою з хутора, їхали на бігунках і, як завжди, хутко. Обидва сиділи верхи, староста попереду, — він правив, — а Митя позаду, обидва підскакували від поштовхів, особливо Митя, який міцно тримався за подушку і дивився то в червону потилицю старости, то на поля, що стрибали перед очима. Під'їжджаючи до дому, староста відпустив віжки, поїхав кроком, став крутити цигарку і, усміхаючись у розгорнутий кисет, сказав:

— Ось ви тоді, паничу, образились на мене, а даремно. Хіба я не правду вам казав? Книжка добра, чому й не почитати на дозвіллі, та ж вона не втече, на все треба знати час.

Митя зашарівся і несподівано для самого себе відповів з вдаваною простотою і ніяковою усмішкою:

— Та щось нікого немає на прикметі...

— Як так? - сказав староста. - Стільки баб, дівок!

— Дівки тільки манять, — стверджував Митя, намагаючись говорити в тон зі старостою. - На дівок надії мало.

— Не манять, а поводження ви не знаєте, — сказав староста вже повчально. - І знову ж - скупитесь. А суха ложка рот дере.

— Я б не став скупитися, коли б діло було путнє і надійне, — відповів раптом Митя безсоромно.

— А не станете, то все і буде якнайкраще, — сказав староста, закурюючи, і продовжуючи нібито дещо ображено: — Мені не карбованець, не дарунок ваш дорогий, а мені хочеться задоволення вам зробити. Гляну, гляну: нудьгує панич! Ні, думаю, цього діла не можна так полишити. Я своїх господарів завжди беру в розрахунок. Я от у вас другий рік живу, а ні від вас, ні від пані, слава богу, поганого слова не чув. Іншим, приміром, навіщо панська скотина? Сита - добре, ні - чорт з нею. А в мене такого нема. Мені скотина дорожча за все. Я і хлопцям кажу: мені як хочете, а щоб у мене скотина була сита!

Митя вже став думати, що староста хмільний, та староста раптом відкинув ображено-задушевний тон і сказав, запитально поглянувши на Митю через плече:

— Та ось чим погана Альонка? Жіночка ядуча, молоденька, чоловік на шахтах... Тільки і їй, звичайно, треба якусь дурничку сунути. Ну, витратите, скажімо, на все про все п'ятірку. Карбованець, скажімо, їй на частування, два - на руки. Ну, мені на тютюнець скільки-небудь...

— За цим діло не стане, — відповів Митя, знову проти волі. - Тільки про яку Альонку ти говориш?

— Зрозуміло, про лісникову, — сказав староста. - Та чи ви її не знаєте? - Невістка нового лісника. Ви її, думаю, минулої неділі в церкві бачили... Я тоді ж прямо подумав: от би нашому паничу якраз! Всього другий рік заміжня, ходить чисто...

— Ну і що ж, — відповів Митя, усміхаючись, — ну от і влаштуй.

— Тоді я, значить, буду старатися, — сказав староста, беручись за віжки. — Я, значить, днями спитаю її. А ви й самі поки що не дрімайте. Завтра вона у нас із дівками вал у саду підправляти буде, от ви і приходьте в сад... А книжка ця ніколи не втече, в Москві ще начитається...

Він хльоснув коня, і дροжки знову затряслись і застрибали. Митя міцно тримався за подушку і, намагаючись не дивитись на червону товсту шию старости, дивився вдалину, через дерева свого саду і лозини села, що лежало на схилі до річки, до річкових лук. Щось дико несподіване, безглузде і разом з тим таке, від чого по всьому тілу пробігала морозна млість, було вже наполовину зроблене. І вже якось по-іншому, ніж перше, стирчала перед ним з-за верхівок саду і виблискувала хрестом у передвечірньому сонці з дитинства знайома дзвіниця.

XX

Дівки за худорлявість звали Митю хортом, він був з тої породи людей з чорними, нібито постійно розширеними очима, у яких майже не ростуть навіть у зрілі роки ні вуса, ні борода, — кучерявиться тільки щось рідке і жорстке. Однак другого дня після розмови зі старостою він зранку поголився і одягнув жовту шовкову сорочку, що дивно і красиво освітила його виснажене і начебто натхненне лице.

Об одинадцятій він повільно, намагаючись надати собі вигляд людини, що нудьгує і знічев'я гуляє, пішов у сад.

Вийшов він з головного ганку, що обернений на північ. На півночі, над дахами каретного сараю і скотного двору і над тою частиною саду, з-за якої завжди дивилась дзвіниця, стояла аспідна каламуть. Та й усе було тьмяне, в повітрі парило і пахло з труби людської. Митя повернув за дім і попрямував до липової алеї, дивлячись на верховіття саду і на небо. З-під невизначених хмар, що набігали за садом, з південного сходу, віяло слабким гарячим вітром. Птахи не співали, навіть солов'ї мовчали. Одні бджоли беззвучно проносились крізь сад зі своїми здобутками.

Дівки, поправляючи вал, працювали знову біля ялинника, закривали у валу лазівки, що протоптала скотина, завалювали їх землею і приємно-вонючим гноєм, який час від часу підвозили робітники зі скотного двору через алею, — алея вся була всіяна вологими і блискучими шматками. Дівок було штук шість. Соньки вже не було, — її таки просватали, і тепер вона сиділа вдома, дещо готуючи до весілля. Було декілька зовсім ще нікудишніх дівчаток, була товста, миловидна Анютка, була Глашка, яка стала ніби ще суворіша і мужніша, — і Альонка. І Митя відразу побачив її серед дерев, відразу зрозумів, що це вона, хоч раніше ніколи не бачив її, і його, як блискавка, вразило, вдарило йому в очі несподівано і різко щось спільне, що було, — чи тільки примарилося йому, — в Альонці з Катєю. Це було так дивно, що він навіть призупинився, на мить сторопів. Потім рішуче пішов прямо на неї, не зводячи з неї очей.

Вона була теж невелика, рухлива. Хоч прийшла вона на брудну роботу, вона була у гарненькій (білій з червоними крапинками) ситцевій кофті, підперезаній чорним лакованим поясом, в такій же спідниці, в рожевій шовковій хусточці, в червоних

шерстяних панчохах і в чорних м'яких чунях, в яких (або, вірніше, у всій її маленькій легкій нозі) було знову ж таки щось Катине, тобто жіноче, змішане з чимось дитячим. І голівка у неї була невелика і темні очі стояли і сяяли майже так само, як у Каті. Коли Митя підходив, вона одна не працювала, немов би відчуваючи якусь свою особливість серед інших, стояла на валу, поставивши праву ногу на вила і розмовляючи зі старостою. Староста, обіпершись на руку, лежав під яблунею на своєму піджаку з порваною підкладкою і курив. Митя підійшов – він ввічливо посунувся на траву, даючи йому місце на піджаку.

— Сідайте, Митре Паличу, закурйте, — сказав він дружньо і недбало.

Митя побіжно, спідтишка глянув на Альонку, — дуже гарно освітлювала її лице рожева хусточка, — сів і, опустивши очі, став закурювати (він багато раз за зиму і весну кидав курити, тепер знову закурив). Альонка навіть не уклонила йому, нібито і не помітила його. Староста продовжував їй щось говорити, чого Митя не розумів, не знаючи початку розмови. Вона сміялась, але якось так, ніби ні розум, ні серце її не приймали участі в цьому сміху. В кожную свою фразу староста зневажливо і глузливо вставляв похабні натяки. Вона відповідала йому легко і теж глузливо, даючи зрозуміти, що він у якихось своїх намірах на когось поводився безглуздо, занадто нахабно, а разом з тим і полохливо, боячись дружини.

— Ну, та тебе не перебрешеш, — сказав нарешті староста, припиняючи суперечку, нібито через її надокучливу даремність. — Ти краще іди посидь з нами. Панич хочуть тобі слово сказати.

Альонка повела очима кудись вбік, підіткнула на скронях темні колечка волосся і не рушила з місця.

— Іди, кажу, дурна! — сказав староста.

І подумавши мить, Альонка раптом легко зіскочила з валу, підбігла і сіла навприсядки в двох кроках від Миті, що лежав на піджаку, весело і зацікавлено дивлячись йому в обличчя темними розширеними очима. Потім засміялась і спитала:

— А правда, ви, паничу, з бабами не живете? Немов дячок якийсь?

— А ти звідки знаєш, що не живуть? — спитав староста.

— Та вже знаю, — сказала Альонка, сміючись. — Чула. Ні, вони не можуть. У них в Москві є, — раптом загравши очима, сказала вона.

— Підходящих для них немає, от і не живуть, — відповів староста. — Багато ти розумієш в їх справі!

— Як немає? — сказала Альонка, сміючись. — Скільки баб, дівок! Он Анютка, — чим погана? Анютко, іди сюди, діло є! — крикнула вона дзвінко.

Анютка, широка у спині, короткорука, озирнулась, — лице у неї було миловиде, посмішка добра і приємна, — щось крикнула у відповідь співучим голосом і запрацювала ще старанніше.

— Кажуть тобі, іди! — іще дзвінкіше повторила Альонка.

— Нічого мені ходити, не привчена я до цих справ, — проспівала Анютка радісно.

— Нам Анютка не потрібна, нам треба щось чистіше, благородніше, — повчально

сказав староста. – Ми самі знаємо, кого нам треба.

І дуже виразно подивився на Альонку. Вона злегка збентежилась, ледь-ледь почервоніла.

— Ні, ні, ні, — відповіла вона, приховуючи посмішкою збентеження, — кращу за Анютку не знайдете. А не хочете Анютку, — Настьку, вона теж чисто ходить, у місті жила...

— Ну, досить, мовчи, — несподівано грубо сказав староста. – Займайся своїм ділом, побрехала, і досить. Мене і так пані лають, кажуть, вони в тебе дуже знахабніли...

Альонка скочила – і знову з незвичайною легкістю – взялася за вила. Та робітник, що вивалив у цей час останнього воза гною, крикнув: "Снідати!" — і, засмикавши віжками, жваво загримів вниз по алеї порожнім ящиком воза.

— Снідати, снідати! – на різні голоси закричали і дівки, кидаючи лопати й вила, перескакуючи через вал, зіскакуючи з нього, мигтячи голими ногами і різнобарвними панчохами і збігаючись під ялинник до своїх вузликів.

Староста скося поглянув на Митю, підморгнув йому, бажаючи сказати, що діло йде, і, підіймаючись, начальницьки погодився:

— Ну, снідати так снідати...

Дівки, строкаті під темною стіною ялин, весело і як попало розсілись на траві, почали розв'язувати вузлики, діставати перепічки і розкладати їх на подоли спідниць поміж ногами, почали жувати, запиваючи з пляшок хто молоком, хто квасом і продовжуючи голосно і безладно говорити, регочучи на кожне слово і щохвилини поглядаючи на Митю цікавими і зухвалими очима. Альонка, нахилившись до Анютки, щось сказала їй на вухо, Анютка, не стримавши чарівної посмішки, з силою відштовхнула її (Альонка, давлячись сміхом, впала головою собі на коліна) і з удаваним обуренням крикнула на весь ялинник своїм співучим голосом:

— Дурна! Чому регочеш без діла? Яка радість?

— Ходімо від гріха, Митре Паличу, — сказав староста, — бачиш, як їх чорти розбирають!

XXI

Наступного дня в саду не працювали, було свято, неділя.

Вночі лив дощ, по даху мокро шуміло, сад час від часу блідо, але широко, казково осяявся. На ранок, одначе, погода знову розгулялась, знову все стало просто і благополучно, і Митю розбудив веселий, сонячний передзвін.

Він не поспішаючи вмився, одягнувся, випив склянку чаю і пішов до обідні. "Мама вже пішли, — ласкаво дорікнула йому Параша, — а ви як татарин якийсь..."

До церкви можна було пройти або вигоном, вийшовши з воріт садиби і повернувши праворуч, або через сад, по головній алеї, а потім по дорозі між садом і током, ліворуч. Митя пішов через сад.

Все було вже зовсім по-літньому. Митя ішов по алеї прямо на сонце, що сухо виблискувало на току і в полі. І цей блиск і безнастанний дзвін, що якось дуже хороше і мирно зливався з ним і з усім цим сільським ранком, і те, що Митя вимився, зачесав

своє мокре, глянцювате чорне волосся і одягнув студентський кашкет, все раптом здалося так добре, що Митю, який знову не спав усю ніч і знову пройшов уночі крізь безліч різноманітних думок і почуттів, раптом охопила надія на якусь щасливу розв'язку всіх його мук, на порятунок, звільнення від них. Дзвони грали і кликали, тік попереду гаряче виблискував, дятел, призупиняючись, піднімаючи чубчик, швидко біг угору по кривому стовбуру липи у її світло-зелену, сонячну верхівку, оксамитові чорно-червоні джмелі дбайливо заривалися в квіти на галявинах, на осонні, птахи заливалися по всьому саду солодко і безтурботно... Все було, як бувало багато, багато разів у дитинстві, в отрочстві, і так чітко згадався весь чудовий, безтурботний минулий час, що раптом з'явилася впевненість, що бог милостивий, що, напевне, можна прожити на світі і без Каті.

"Справді, поїду до Мещерських", — подумав раптом Митя.

Та тут він підвів очі – і в двадцяти кроках від себе побачив Альонку, що саме в цю мить проходила повз ворота. Вона знову була в шовковій рожевій хустинці, в голубій ошатній сукні з оборками, в нових черевичках з підківками. Вона, крутячи задом, швидко йшла, не бачачи його, і він поривчасто подався вбік, за дерева.

Давши їй зникнути, він, з тремтячим серцем, поспіхом пішов назад до будинку. Він раптом зрозумів, що пішов до церкви з таємною метою побачити її, і те, що бачити її в церкві не можна, не потрібно.

XXII

Під час обіду посланець зі станції привіз телеграму – Аня і Костя сповіщали, що будуть завтра ввечері. Митя поставився до цього цілком байдуже.

Після обіду він навзнак лежав на плетеному дивані на балконі, заплющивши очі, відчуючи гаряче сонце, що доходило до балкону, слухаючи літнє дзижчання мух. Серце тремтіло, в голові стояло нерозв'язане питання: а як же далі діло з Альонкою? Коли ж воно вирішиться остаточно? Чому староста не спитав її вчора прямо: чи згодна вона, і, якщо так, то де і коли? А поруч з цим мучило інше: треба чи ні порушувати своє тверде рішення не їздити більше на пошту? Чи не з'їздити нині ще раз, останній? Нове і безглузде знущання над власним самолюбством? Нове і безглузде катування себе жалюгідною надією? Але що може тепер додати ця поїздка (по-суті, проста прогулянка) до його катувань? Хіба тепер не зовсім очевидно, що там, у Москві, для нього все і навіки закінчене? Що йому взагалі тепер робити?

— Паничу! – пролунав раптом тихий голос біля балкона. – Паничу, ви спите?

Він швидко відкрив очі. Перед ним стояв староста в новій ситцевій сорочці, в новому картузі. Лице у нього було святкове, сите і трохи сонне, хмільне.

— Паничу, їдьмо скоріше в ліс, — зашепотів він. — Я пані сказав, що мені потрібно побачитися з Трифоном відносно бджіл. Їдьмо скоріше, поки вони спочивають, а то як просянуться і передумують... Захопимо чого-небудь пригостити Трифона, він захмеліє, ви його заговорите, а я примудрюся шепнути словечко Альонці. Виходьте скоріше, я вже заприг...

Митя скочив, пробіг лакейську, схопив картуз і швидко пішов до каретного сараю,

де стояв запряжений у бігові дрожки молодий гарячий жеребчик.

XXIII

Жеребчик прямо з місця вихором виніс за ворота. Навпроти церкви на хвилину зупинились біля крамниці, взяли фунт сала і пляшку горілки і помчали далі.

Промайнула хата на виїзді, біля якої стояла святково одягнена Анютка і не знала, що робити. Староста, жартуючи, але грубо крикнув їй щось і з хмільним, безглуздим і злим задоволенням міцно пересмикнув віжками, хльоснув ними по крупу жеребчика. Жеребчик іще наддав.

Митя, сидячи і підскакуючи, тримався з усіх сил. В потилицю йому приємно пекло, в обличчя тепло дуло польовим жаром, що пахнув уже розквітаючим житом, дорожнім пилом, колісним дьогтем. Жито ходило, відливало сріблясто-сірими, ніби якесь чудове хутро, брижами, над ними щохвилини звивались, співали, косо мчали і падали жайворони, далеко попереду м'яко синів ліс...

За чверть години були вже в лісі і все так само хутко, стукаючись об пеньки і корені, помчали його тінистою дорогою, радісною від сонячних плям і незліченних квітів в густій і високій траві обабіч. Альонка, в своїй голубій сукні, прямо і рівно поклавши ноги у півчобітках, сиділа в дубках, що розпустились біля караулки, і щось вишивала. Староста пролетів повз неї, погрозив їй батоном, і відразу осадив край порога. Митю вразив гіркий і свіжий аромат лісу, молодого дубового листу, оглушив дзвінкий гавкіт собачок, що оточили дрожки і наповнили весь ліс відгуками. Вони стояли і шалено заливались на всі лади, а кошлаті морди їх були добрі і хвости метляли.

Злізли, прив'язали жеребчика до сухого, обпаленого грозою деревця під вікнами і ввійшли через темні сіни.

В караулці було дуже чисто, дуже затишно і дуже тісно, жарко і від сонця, що світило з-за лісу в обидва її віконечка, і через те, що була натоплена піч, вранці пекли ситники. Феодосія, свекруха Альонки, чистенька і благовидна на вигляд старенька, сиділа за столом, спиною до сонячного, всипаного дрібними мушками віконечка. Побачивши панича, вона встала і низько вклонилася. Поздоровавшись, сіли і почали закурювати.

— А де ж Трифон? - спитав староста.

— Відпочиває у stodolі, — сказала Феодосія, — я зараз піду його покличу.

— Іде діло! - шепнув староста, моргнувши обома очима, як тільки вона вийшла.

Та ніякого діла Митя поки що не бачив. Поки що було тільки нестерпно незручно, — здавалось, що Феодосія вже прекрасно розуміє, навіщо вони приїхали. Знову промайнула думка, що жахала його вже третій день: "Що я роблю? Я з розуму схожу!" Він відчував себе сновидою, скореним чиєюсь сторонньою волею, що все швидше і швидше йде до якогось фатального, але непереборно привабливого провалля. Але, намагаючись мати простий і спокійний вигляд, він сидів, курив, оглядав караулку. Особливо соромно було при думці, що зараз увійде Трифон, мужик, як кажуть, злий, розумний, який відразу все зрозуміє краще за Феодосію. Та разом з тим була й інша думка: "А де ж вона спить? Ось на цих нарах чи в stodolі?" Звичайно, в stodolі,

подумав він. Літня ніч в лісі, віконечка в stodолі без рами, без скла, і всю ніч чути дрімотний лісовий шепіт, а вона спить...

XXIV

Трифон, увійшовши, теж низько вклонився Миті, але мовчки, не глянувши йому в очі. Потім сів на лаву перед столом і сухо і неприязно заговорив зі старостою, в чому справа, за чим завітав? Староста поспішив сказати, що його прислала пані, що вона просить Трифона подивитись пасіку, що їхній пасічник старий, глухий дурень, а що він, Трифон, можливо перший бджоляр на всю губернію за своїм розумом і знаннями, — і негайно витягнув з одної кишені штанів пляшку горілки, а з іншого сало в шершавому сірому папері, який вже наскрізь промаслився. Трифон холодно і насмішкувато глянув, однак піднявся з місця і дістав з полиці чайну чашку. Староста підніс спершу Миті, потім Трифону, потім Феодосії, — вона з задоволенням висмоктала чашку до денця, — і, нарешті налив собі. Випивши, він зразу ж почав обносити по другій, жуючи ситник і роздуваючи ніздрі.

Трифон досить швидко захмелів, однак не втратив своєї сухості і неприязної насмішкуватості. Староста тяжко отупів після другої ж чашки. Розмова зовні носила дружній характер, та очі у обох були недовірливі, злісні. Феодосія сиділа мовчки, дивилась ввічливо, але невдоволено. Альонка не з'являлась. Втративши будь-яку надію, що вона прийде, ясно бачачи, що це цілковито дурна мрія - розраховувати тепер на те, що старості вдасться шепнути їй "словечко", якби вона навіть і прийшла, — Митя піднявся і суворо сказав, що пора їхати.

— Зараз, зараз, ще встигнеться! - похмуро й нахабно озвався староста. - Мені ще треба вам словечко по секрету сказати.

— Ну от дорогою і скажеш, — сказав стримано, та ще суворіше Митя, — їдьмо.

Але староста вдарив долонею по столу і з п'яною загадковістю повторив:

— А я вам кажу, що дорогою про це не можна говорити! Вийдіть до мене на хвильку...

І, тяжко підвівшись, відчинив двері в сіни. Митя вийшов за ним.

— Ну, в чому справа?

— Мовчіть! - таємниче прошепотів староста, закриваючи за Митею двері і похитуючись.

— Про що мовчати?

— Мовчіть!

— Я тебе не розумію.

— Мовчіть! Наша буде! Даю слово!

Митя відштовхнув його, вийшов із сіней і зупинився на порозі, не знаючи, що робити: почекати ще трохи чи їхати одному, або просто піти пішки?

В десяти кроках від нього стояв густий зелений ліс, вже у вечірній тіні і через це ще більш свіжий, чистий і прекрасний. Чисте, погоже сонце заходило за його верхівки, крізь них променисто сипалося його червоне золото. І раптом гучно пролунав і прокотився в глибині лісу, десь, як здалося, далеко на тому боці, за ярами, жіночий

співучий голос, і так заклично, так чарівно, як звучить він тільки в лісі, на літній вечірній зорі.

— Ау! - протяжно крикнув цей голос, неначе бавлячись лісовими відгуками. - Ау!

Митя скочив з порогу і побіг по квітам і травам у ліс. Ліс спускався в кам'янистий яр. У яру стояла і їла баранчики Альонка. Митя добіг до обриву і зупинився. Вона знизу глянула на нього здивованими очима.

— Що ти тут робиш? - спитав Митя неголосно.

— Маруську нашу з коровою шукаю. А що? - відповіла вона теж не голосно.

— Що ж, прийдеш, чи ні?

— Що ж мені дарма ходити? - сказала вона.

— Хто ж тобі сказав, що дарма? - спитав Митя вже майже пошепки. - Про це не турбуйся.

— А коли? - спитала Альонка.

— Та завтра... Ти коли можеш?

Альонка подумала.

— Я завтра піду до матері вівцю стригти, — сказала вона, помовчавши, обережно оглядаючи ліс на пагорбі за Митею. - Ввечері, як стемніє, і прийду. А куди? На тік не можна, ще зайде хто-небудь... Хочете, у курінь в лощинці у вас в саду? Тільки ж ви дивіться, не обдуріть, — дарма я не згодна... Це вам не Москва, — сказала вона, дивлячись на нього знизу очима, що сміялися, — там, кажуть, баби самі платять...

XXV

Повертались жахливо.

Трифон не лишився в боргу, виставив і зі свого боку пляшку, і староста так напився, що не зразу сів на джоржі, спершу упав на них, а переляканий жеребчик рвонувся і мало не поскакав один. Та Митя мовчав, дивився на старосту байдуже, терпеливо чекав, поки він всядеться. Староста знову гнав з безглуздою люттю. Митя мовчав, міцно тримався, дивився на вечірнє небо, на поля, що швидко тремтіли і стрибали перед ним. Над полями до заходу доспівували свої короткі пісні жайворони, на сході, що вже посинів на ніч, спалахували ті далекі, мирні зірничі, які нічого не обіцяють, крім хорошої погоди. Митя розумів всю цю вечірню красу, але тепер вона була зовсім чужою для нього. У думках, у душі стояло одне: завтра ввечері!

Вдома його чекала звістка, що одержано листа, який підтверджує, що Аня і Костя будуть завтра з вечірнім поїздом. Він жахнувся, — приїдуть, побіжать ввечері в сад, можуть побігти до куреня, в лощину... Але тут же згадав, що зі станції їх привезуть не раніше десятої години, потім будуть годувати, поїти чаєм...

— Ти поїдеш зустрічати? - спитала Ольга Петрівна.

Він відчув, що блідне.

— Ні, не думаю... Мені щось не хочеться... Та й сісти ніде...

— Ну, ти міг би верхи поїхати...

— Та ні, не знаю... Власне, навіщо? Зараз, принаймні, не хочеться...

Ольга Петрівна пильно подивилася на нього.

— Ти здоровий?

— Цілком, — сказав Митя майже грубо. — Я тільки дуже спати хочу...

І відразу ж пішов до себе, ліг у темряві на диван і заснув, не роздягаючись.

Вночі він почув далеку, повільну музику і побачив себе, ніби він висить над величезним, слабко освітленим проваллям. Воно все світлішало й світлішало, стаючи все бездоннішим, все золотистішим, все яскравішим, все багатолюднішим, і вже зовсім чітко, з невимовною печаллю і ніжністю, залунало й заспівало в ньому: "Жив, був у Фуле добрий король..." Він затріпотів від розчулення, повернувся на другий бік і знову заснув.

XXVI

День здавався безкінечним.

Митя мов дерев'яний виходив до чаю, до обіду, потім знову йшов до себе і знову лягав, брав з письмового столу том Писемського, що вже давно валявся на ньому, читав, не розумів ні слова, подовгу дивився в стелю, слухав рівний, літній, атласний шум сонячного саду за вікном... Раз він встав і пішов у бібліотеку, щоб змінити книгу. Але ця чудова своєю старовиною, своїм спокоєм, видом із одного вікна на заповітний клен, а із інших на світле західне небо кімната так гостро нагадала йому ті весняні (тепер вже безкінечно далекі) дні, коли він сидів у ній, читав вірші у старих журналах, і здалася такою Катинюю, що він повернувся і швидко пішов назад. "До біса! — подумав він з роздратуванням. — До біса весь цей поетичний трагізм любові!"

Він з обуренням згадав свій намір застрелитися, якщо не буде листа від Каті, і знову ліг і знову взявся за Писемського. Але як і раніше він нічого не розумів, читаючи, а часом, дивлячись в книгу і думаючи про Альонку, весь починав тремтіти від все зростаючого дрижання в животі. І чим ближче підходив вечір, тим все частіше його охоплював, бив дриж. Голоси і кроки в будинку, голоси на дворі, — вже запрягали тарантас на станцію, — все лунало так, як під час хвороби, коли лежиш один, а навкруг тебе звичайне, буденне життя, яке байдуже до тебе і тому чуже, навіть вороже. Нарешті десь крикнула Параша: "Пані, коні готові!" — почулось сухе бурмотіння дзвоників, потім тупіт копит, шерех тарантаса, що підкотив до ганку... "Ах, та коли ж все це закінчиться!" — пробурмотів Митя, що знемагав від нетерпіння, не рухаючись, але жадібно слухаючи голос Ольги Петрівни, яка віддавала у лакейській останні накази. Раптом дзвіночки забурмотіли голосніше і під звуки екіпажа, що покотився під гору, стали глухнути...

Швидко вставши з місця, Митя вийшов у залу. В залі було порожньо і світло від ясного жовтуватого заходу. У всьому домі було порожньо і якось дивно, страшно порожньо. З дивним, немов би прощальним почуттям Митя глянув у просвіт розчинених мовчазних кімнат — у вітальню, в диванну, в бібліотеку, у вікно якої по-вечірньому синів південний небосхил, зеленіло живописне верховіття клена і рожевою крапкою стояв над нею Антарес... Потім зазирнув у лакейську, чи немає там Параші. Переконавшись, що і там порожньо, він схопив з вішалки картуз, пробіг назад, в свою кімнату, і вискочив у вікно, далеко викинувши на квітник свої довгі ноги. На квітнику

він на мить завмер, потім, зігнувшись, перебіг у сад і зразу ж майнув у глуху бічну алею, що густо заросла кущами акації і бузку.

XXVII

Роси не було, тому й не могли бути особливо чутні запахи вечірнього саду. Та Миті, при всій неусвідомленості його дій в цей вечір, все ж здалося, що він ще ніколи в житті, — за винятком, можливо, раннього дитинства, — не зустрічав такої сили і такого різноманіття запахів, як тепер. Все пахло – кущі акації, листя бузку, листя смородини, лопухи, полин, квіти, трава, земля...

Швидко зробивши кілька кроків з жахливою думкою: "А раптом вона обдурить, не прийде?" — тепер здавалось, що все життя залежить від того, прийде чи не прийде Альонка, — вловивши між запахів рослинності ще і запах вечірнього диму звідкись із села, Митя ще раз зупинився, обернувся на мить: вечірній жук повільно плив і гудів десь поруч нього, ніби сіючи тишу, спокій і сутінки, але ще світло було від зорі, що охопила півнеба своїм рівним, довго не гаснучим світлом перших літніх зір, а над дахом будинку, який виднівся з-за дерев, високо блищав в прозорій небесній порожнечі крутий і гострий серпик тільки-но народженого місяця. Митя глянув на нього, швидко і дрібно перехрестився під ложечкою і зробив крок у кущі акації. Алея вела в лощину, але не до куреня, — до нього треба було іти навскоси, взяти лівіше. І Митя, минувши кущі, побіг садом, серед широко і низько розпростертих гілок, то нагинаючись, то відсторонюючи їх від себе. За хвилину він вже був на умовленому місці.

Він зі страхом сунувся у курінь, в його темряву, що пахла сухою прілою соломою, пильно оглянув його і майже з радістю переконався, що там ще нікого немає. Та фатальна мить наближалася, і він став біля куреня, весь перетворившись в слух, у напружену увагу. Весь день майже ні на хвилину не полишало його незвичайне тілесне збудження. Тепер воно досягло найвищої сили. Але дивно – як вдень, так і тепер, воно було якесь самотійне, не пронизувало його всього, володіло тільки тілом, не захоплюючи душі. Серце, однак, билось жахливо. А навкруг було так вражаюче тихо, що він чув тільки одне – цей стукіт. Беззвучно, невпинно звивались, крутились м'які безбарвні метелики у гілках, в сірому листі яблунь, різноманітно й візерунчасто вимальовувались на вечірньому небі, і від цих метеликів тиша здавалася ще тихішою, ніби метелики ворожили і заворожували її. Раптом десь позад нього щось хруснуло – і звук цей як грім вразив його. Він поривчасто обернувся, глянув поміж дерев у напрямку до валу – і побачив, що під сучками яблунь котиться на нього щось чорне. Та ще не встигнув він второпати, що це таке, як це темне, набігши на нього, зробило якийсь широкий рух – і виявилось Альонкою.

Вона відкинула, зняла з голови поділ короткої спідниці з чорної домотканої шерсті, і він побачив її злякане і сяюче усмішкою обличчя. Вона була боса, в одній спідниці і в простій полотняній сорочці, заправленій у спідницю. Під сорочкою стояли її дівочі груди. Широко вирізаний комір відкривав її шию і частину плечей, а позасукувані вище лікті рукави – округлі руки. І все в ній, від невеликої голівки, вкритої жовтою хусточкою, і до маленьких босих ніг, жіночих і разом з тим дитячих, було таке гарне,

таке ладне, таке привабливе, що Митя, який бачив її досі тільки вбраною, вперше побачивши її у всій чарівності цієї простоти, подумки ахнув.

— Ну, скоріше, чи що, — весело і злодійкувато прошепотіла вона, і, озирнувшись, пірнула в курінь, в його пахучі сутінки.

Там вона призупинилась, а Митя, стиснувши зуби, щоб стримати їх стук, поспішив запустити руку в кишеню – ноги його були напружені, тверді, як залізо, — і сунув їй у долоню зім'яту п'ятирублівку. Вона швидко сховала її за пазуху і сіла на землю. Митя сів коло неї і обняв її за шию, не знаючи, що робити, — цілувати чи ні. Запах її хустки, волосся, цибулевий запах усього її тіла, змішаний з хатнім запахом диму, — все було до запаморочення гарне, і Митя розумів, відчував це. І все-таки було те саме, що й раніше: страшна сила тілесного бажання, що не переходила в душевне бажання, в блаженство, у захоплення, в знемогу всього ества. Вона відкинулась і лягла навznak. Він ліг поруч, притулився до неї, протягнув руку. Тихо й нервово сміючись, вона спіймала її і потягнула донизу.

— Ніяк не можна, — сказала вона чи то жартома, чи то серйозно.

Вона відвела його руку і чіпко тримала її своєю маленькою рукою, очі її дивились у трикутну раму куреня на гілки яблунь, на вже потемніле синє небо за цими гілками і непорушну червону цятку Антареса, який ще самотньо стояв на ньому. Що виражали ці очі? Що треба було робити? Поцілувати в шию, в губи? Раптом вона поспішно сказала, беручись за свою коротку чорну спідницю:

— Ну, скоріше, чи що...

Коли вони підвелися, — Митя підвівся, цілковито вражений розчаруванням, — вона, перев'язуючи хустину, поправляючи волосся, спитала жвавим шепотом, — вже як близька людина, як коханка:

— Ви, кажуть, у Суботино їздили. Там піп дешево поросят продає. Правда чи ні? Ви не чули?

XXVIII

На цьому ж тижні, в суботу, дощ, що почався ще в середу і лив з ранку до вечора, лив як із відра. Він час від часу припускав у цей день особливо шалено і похмуро. І весь цей день Митя безупинно ходив садом і весь день так страшно плакав, що інколи навіть сам дивувався силі і рясноті своїх сліз.

Параша шукала його, кричала на дворі, в липовій алеї, кликала обідати, потім пити чай – він не озивався.

Було холодно, пронизливо волого, темно від хмар; на їх чорноті густа зелень мокрого саду вирізнялась особливо густо, свіжо і яскраво. Вітер, що налітав час від часу, скидав з дерев ще й іншу зливу – цілий потік бризок. Але Митя нічого не бачив, ні на що не звертав уваги. Його білий картуз обвис, став темно-сірим, студентська куртка почорніла, халяви були до колін у грязюці. Весь облитий, весь наскрізь промоклий, без єдиної кровинки на обличчі, з заплаканими, божевільними очима, він був страшний.

Він курих цигарку за цигаркою, широко крокував по грязюці алей, а часом просто будь-куди, по високій мокрій траві серед яблунь і груш, натикаючись на їх криві

кострубаті суки, що пістрявіли сіро-зеленими розмоклими лишайниками. Він сидів на лавках, що розбухнули й почорніли, заходив у лощину, лежав на вологій соломі в курені, на тому ж місці, де лежав з Альонкою. Від холоду, від крижаної вологи повітря його великі руки посиніли, губи стали ліловими, смертельно бліде обличчя з впалими щоками набуло фіолетового відтінку. Він лежав на спині, поклавши ногу на ногу, а руки під голову, дико втупившись в чорний солом'яний дах, з якого падали великі іржаві краплі. Потім вилиці його стискалися, брови починали стрибати. Він поривчасто підіймався, витаскував із кишені штанів вже сто раз прочитаний, забруднений і зім'ятий лист, одержаний вчора пізно ввечері, — привіз землемір, який приїхав у справах в садибу на кілька днів, — і знову, в сто перший раз жадібно пожирав його:

"Дорогий Митя, не згадуйте лихим словом, забудьте, забудьте все, що було! Я погана, я гидка, зіпсована, я не варта вас, але я безумно люблю мистецтво! Я наважилась, жереб кинуто, я від'їжджаю - ви знаєте з ким... Ви чуйний, ви розумний, ви зрозумієте мене, благаю, не муч себе і мене! Не пиши мені нічого, це даремно!"

Дійшовши до цього місця, Митя жмакав листа і, встромивши лице в мокру соломку, шалено стискаючи зуби, захлинався від ридань. Це ненавмисне ти, яке так жахливо нагадувало і навіть нібито знову поновлювало їх близькість і заливало серце нестерпною ніжністю, — це було вище людських сил! А поруч з цим ти - ця тверда заява, що навіть писати їй тепер даремно! О, так, так, він це знав: даремно! Все скінчилось і скінчилось навіки!

Перед вечором дощ, що налетів на сад удесятеро шаленіше і з несподіваними ударами грому, погнав його нарешті в дім. Мокрий з голови до ніг, не потрапляючи зубом на зуб від крижаного дрижання у всьому тілі, він визирнув з-під дерев і, переконавшись, що його ніхто не бачить, пробіг під своє вікно, підняв зовні раму, — рама була старовинна, з підйомною половиною - і, влізши в кімнату, запер двері на ключ і кинувся на ліжко.

Почало швидко сутеніти. Дощ шумів усюди - і по даху, і круг дому, і в саду. Шум його був подвійний, різний, — в саду один, біля будинку, під безперервне дзюрчання і плескіт ринв, що лили воду в калюжі, — інший. І це створювало для Миті, який миттєво впав у летаргічне заціпеніння, незрозумілу тривогу і разом з жаром, яким палали його ніздрі, його подих, голова, занурювало його ніби в наркоз, створювало якийсь нібито інший світ, якийсь інший передвечірній час в якомусь нібито чужому, іншому домі, в якому було жахливе передчуття чогось.

Він знав, він відчував, що він у своїй кімнаті, вже майже темній від дощу і пізнього часу, що там, у залі, за чайним столом, чутні голоси мами, Ані, Кості і землеміра, але разом з тим вже йшов якимось чужим домом услід за молодою нянькою, що йшла від нього, і його охоплював незрозумілий, все зростаючий жах, змішаний, однак, з хіттю, з передчуттям близькості когось із кимось, близькості, в якій було щось протиприродне і мерзенне, але в якій він і сам якось брав участь. Відчувалось же все це через дитину з великим білим лицем, яку, перегнувшись назад, несла на руках і гойдала молоденька нянька. Митя намагався обігнати її, обігнав і вже хотів заглянути їй у лице, — чи не

Альонка це, — та несподівано опинився в похмурій класній кімнаті гімназії з замазаними крейдою вікнами. Та, що стояла в ній перед комодом, перед дзеркалом, не могла його бачити, — він раптом став невидимим. Вона була в шовковій жовтій нижній спідниці, що туго облягала округлі стегна, в туфельках на високих каблучках, в тонких ажурних чорних панчохах, крізь які просвічувало тіло, і вона, солодко ніяковіючи і соромлячись, знала, що зараз буде. Вона вже встигла сховати дитину в ящик комода. Перекинувши косу через плече, вона швидко заплела її і, поглядаючи скоса на двері, дивилась в дзеркало, де відбивалось її припудрене личко, оголені плечі і молочно-голубі, з рожевими сосками, маленькі груди. Двері розчинились — і, бадьоро й жахливо озираючись, увійшов пан у смокінгу, з безкровним поголеним лицем, з чорним і коротким кучерявим волоссям. Він витяг плоский золотий портсигар, почав зухвало закурювати. Вона, доплітаючи косу, боязко дивилась на нього, знаючи його мету, потім жбурнула косу на плече, підняла голі руки... Він милостиво обійняв її за талію — і вона охопила його шию, показуючи свої темні пахви, пригорнулась до нього, сховала обличчя у нього на грудях...

XXIX

І Митя прийшов до тями, весь у поту, з приголомшливо чітким усвідомленням, що він загинув, що в світі так страхотно безнадійно і похмуро, як не може бути і в пеклі, за могилою. В кімнаті була пітьма, за вікнами шуміло й плюскотіло, і цей шум і плескіт були нестерпні (навіть одним своїм звуком) для тіла, що все тремтіло від остуди. Та найнестерпнішою і найжахливішою була страхотлива протиприродність людського злягання, яке нібито і він щойно поділяв з голеним паном. Із зали були чутні голоси і сміх. І вони були жахливі і протиприродні своєю відчуженістю від нього, грубістю життя, його байдужістю, безпощадністю до нього...

— Катя! — сказав він, сідаючи на ліжку, скидаючи з нього ноги. — Катя, що ж це таке! — сказав він вголос, цілком переконаний, що вона чує його, що вона тут, що вона мовчить, не озивається лише тому, що сама розчавлена, сама розуміє непоправний жах всього того, що вона наробила. — Ах, все одно, Катя, — прошепотів він гірко і ніжно, бажаючи сказати, що він вибачить їй усе, тільки б вона, як перше, кинулась до нього, щоб вони разом могли врятуватись, — врятувати свою прекрасну любов в тому прекрасному весняному світі, який ще так недавно був подібний до раю. Але, прошепотівши: "Ах, все одно, Катя!" — він відразу ж зрозумів, що ні, не все одно, що порятунку, повернення до того дивного видіння, що було йому дане колись в Шаховському, на балконі, зарослому жасмином, вже нема, не може бути, і тихо заплакав від болю, який роздирав йому груди.

Він, цей біль, був такий сильний, такий нестерпний, що, не думаючи, що він робить, не усвідомлюючи, що з усього цього вийде, пристрасно бажаючи тільки одного — хоч на хвилину позбутися його і не потрапити знову в той жахливий світ, де він провів весь день і де він щойно був у найжахливішому і огиднішому з усіх земних снів, він намацав і відсунув ящик нічного столика, спіймав холодний і тяжкий метал револьвера і, глибоко й радісно зітхнувши, розкрив рот і з силою, з насолодою вистрелив.

14 вересня. 1924
Приморські Альпи